

Gondolatok Halasi-Kun Tibor pályájáról I. Útja a turkológiához (1914–1936)¹

Halasi-Kun Tibor három nemzet tudományos életében hagyott maga után tiszteletre méltó örökséget: a magyaréban, a törökében és az amerikaiéban. Élete és szellemi hagyatéka a horvátokat és a szlovákokat is érinti. Tudományos eredményeiről és kulturális diplomáciai törekvéseiről, turkológiai gondolatairól más és más nemzetek fiai különböző szempontok szerint írhatnak, s kell is, hogy írjanak. Nem kétséges, hogy kellemes és kedves közép-európai (az Osztrák–Magyar Monarchia örökségén álló) nyitottságával, valamint az 1930-as évekbeli magyar turkológia nagy kérdéseibe való beavatottságával és felkészültségével, közel fél évszázados tudományos és oktatási munkásságával gazdagította és továbbgondolásra készítette a 20. század második felének nemzetközi turkológiáját. New Yorkban, a Columbia Egyetemen tanítványaival sok elemében magyar gyökereken nyugvó turkológiai iskolát teremtett meg. Útja azonban New Yorkig egyáltalán nem volt szokványos, de meglepő sem, mert a 20. század középső harmadában számos közép-európai – köztük sok magyar² – tudós került az Amerikai Egyesült Államokba, a Columbia Egyetemre is, s futott be ott nagy karriert. Az ide vezető utak sajátos összjátékai voltak a tehetségnek, a jó felkészültségnek, valamint a zavaros közép-európai politikai viszonyoknak és a véletleneknek. Közülük a nukleáris energia kutatásában nagy eredményeket elért professzorok életútja jól ismert. A magyar turkológusok és altajisták neve már alig. Halasi-Kun Tibor 1952 őszén érkezett a New York-i Columbia Egyetemre; Eckmann János (1905–1971) 1961-ben az University of Californiára Los Angelesbe; Bodrogligeti András (1925–2017) ugyanide 1962-ben; Sinor Dénes (1916–2011) pedig ugyanebben az évben a bloomingtoni Indiana Universityre. Mindegyikük Budapesten Németh Gyula (1890–1976)

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2023.1.97>

¹ A tanulmány megírását a 20708B800 *Emlékezetkultúra az antikvitástól a modernitásig* című kutatási projekt keretében a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara támogatta. A tanulmány hosszabb angol nyelvű változata: János Hóvári, *The Way of Turkology in Budapest: Destination Ankara (1914–1943)*. Introduction into the Biography of Tibor-Halasi Kun (1914–1991) I. *Archivum Ottomanicum* 39 (2022) 13–63. Itt mondok köszönetet Varga Petra könyvtárosnak a hivatkozások pontosításában nyújtott segítségéért.

² Marx György, *A Marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. századi történelmet*. Budapest, 2000.

tanítványa volt.³ Mindannyiuk iskolát teremtett amerikai egyetemén, és meghatározó helyük lett a 20. század utolsó harmadának amerikai turkológiai életében. E sorok írója az úttörőnek tekinthető Halasi-Kun Tibor egykori szellemi és lelkeségi turkológiai „nagyböröndjének” a tartalmát próbálja leltárba venni, amelyet a magyar tudós az Amerikai Egyesült Államokba vitt magával.

Két világháború és a hidegháború kihívásai és veszteségei – néhány bevezető gondolat

Halasi-Kun Tibor, a 20. századi magyar és nemzetközi turkológia nagy alakja 1914. január 19-én született Zágrábban. 1991. október 19-én halt meg a New Milford-i otthonához közeli kórházban, s az amerikai kisvárosban temették el (Upper Merryall Cemetery, New Milford, Lichtfield, Connecticut, USA).⁴ Az a 77 év, amelyet maga mögött hagyott, úgy volt teljes, ahogyan a két világháborút és a hidegháborút megélt nemzedékeknek az megadathatott.⁵ Az első világháború következményei gyermekkorát árnyékolták be: élelmiszerhiány, spanyolnátha, Trianon (a Magyar Királyság 1920. évi felosztása) következtében vándorlás egyik utódállamból a másikba. A második világháború már súlyosabb nyomokat hagyott életében. Hajszálon múlt, hogy 1941-ben a 2. Magyar Hadsereggel nem vezényelték a szovjet frontra. Miközben készülődött, hogy elfoglalja helyét az újraalapított kolozsvári tudományegyetem turkológiai tanszékén 1942 őszén,⁶ a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban közölték vele, hogy

³ György Hazai, Gyula Németh. In: *Németh Armağanı*. Haz. János Eckmann–Agâh Sirri Levend–Mecdut Mansuroğlu. Ankara, 1962, 12; Róna-Tas András, *Németh Gyula*. Budapest, 1990, 51–56.

⁴ Ödön Schütz, In Memoriam Tibor Halasi-Kun (Jan. 19, 1914 – Oct. 19, 1991). *Archivum Ottomanicum* 13 (1993–1994) 7–17; Hazai György, Halasi-Kun Tibor. *Magyar Tudomány* 99 (1992/4) 503–504; Erdal Çoban, Türkiye’de bir Macar Türkolog: Tibor Halasi-Kun. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 56 (2016/2) 413–439; István Vásáry, Halasi-Kun, Tibor. In: *Macar Türkologlar. Küçük Biyografik Ansiklopedi*. Yay. Gábor Fodor. Ankara, 2022, 94–97.

⁵ Hazai György (1932–2016), Halasi-Kun Tibor nagy tisztelője és barátja emlékiratában ezt a következőképp foglalta össze: „Az életút kronológiai kerete nem a mi választásunk. A századot [ti. a 20. századot], amelyben élnem adatott, igazán nem lehet szeretni. Ami közöttünk történt, azért a mi generációnk ugyancsak megfizetett. A század maga ugyanakkor kihívás volt minden gondolkodó ember számára. Számomra ezt kalandos posztok megtetéttek: nehéz közegekben kellett embernek, európai polgárnak maradnom.” Hazai György, *Ellenszélben szélárnyékban. Memoár*. Dunaszerdahely, 2018, 11.

⁶ Kolozsvár az ún. második bécsi döntés értelmében 1940. augusztus 30-án visszakerült a Magyar Királysághoz. A budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium döntött arról, hogy a román hatalom által 1920-ban megszüntetett, 1872-ben alapított Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet újraindítja. Az egyetemen 1897-től 1920-ig Altajisztika Tanszék működött, amelynek fontos szerepe volt a magyar és a nemzetközi orientalisztikában. A magyar egyetempolitika 1941-ben ezt a hagyományt kívánta feléleszteni.

a tárca döntése időközben megváltozott: kinevezést kapott az ankarai Magyar Intézet (Hungaroloji Enstitüsü) vezetésére, s amint a török féltől megérkezik a beutazási engedélye – a második világháború kellős közepén –, útnak indulhat. Törökországi kiküldetése felmentéssel járt egy későbbi frontszolgálat alól: ez akkor életmentő volt. 1943-ban kétszer tette meg vonattal a Budapest–Ankara utat szerbiai és bulgáriai bombázások közepette, feleségét és pár hónapos kisfiát 1944 februárjában szintén ezen az úton vitte ki Budapestről Ankarába. A vonatúton a török határig számos légitámadást kellett átélniük. Budapesti házuk (Daru utca 8–9.) 1945 januárjában a szovjetek és a németek közötti harcoknak esett áldozatul. Halasi-Kun Tibornak a háború végére semmije sem maradt Budapesten: sem lakása, sem könyvei, sem értékes jegyzetei; édesanyja és öccse pedig különböző okok miatt – igaz, csak 1946 végén – Csehszlovákiába költöztek át. 1945. február 23-án, amikor Törökország hadat üzent a hitleri Németországnak, a török hatóságok nem csupán az országban található német állampolgárokat internálták, hanem a velük szövetséges magyar állampolgárokkal is ezt tették. A Halasi-Kun család Fuad Köprülü (1890–1966) közbenjárására szabadult ki pár hét után ebből a kelepceből. A hidegháború még súlyosabb csapás volt Halasi-Kun Tiborra és családjára, mint a két korábbi világégés. De az is igaz, hogy ezzel nyílt ki számukra egy új kapu.

A magyar kommunista erők szovjet segítséggel 1947 májusában egy szervezkedésre hivatkozva letartóztatták a polgári elkötelezett Nagy Ferenc (1903–1979) miniszterelnök belső munkatársait, őt magát pedig svájci száműzetésbe kényszerítették.⁷ A magyar kormányfő két bizalmi munkatársa 1947-től az ankarai magyar követségen szolgált: Andaházi Kasnya Béla (1888–1981) követként, Fábry Pál (1919–2018) pedig követségi titkárként, azzal a megbízással is, hogy ha a kommunisták Budapesten szovjet segítséggel a Nagy Ferenc-kör tagjait letartóztatják (a miniszterelnök munkatársai tudtak erről a tervről), kezdjék meg a külföldi ellenállás megszervezését. Nagy Ferenc leváltását követően 1947 júniusában az ankarai magyar követség összes munkatársával disszidált. A diplomata brit politikai védelmet kért, majd Argentínába és az Egyesült Államokba emigráltak. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió és Törökország közötti hidegháborús szembenállás is erősödött, s ez kihatott a szovjet befolyás alá került országok nemzetközi kapcsolataira is. Halasi-Kun Tibort mint a Budapestről kiküldött kulturális diplomatát, az 1936 óta működő ankarai Magyar Intézet vezetőjét 1948. március 26-án azonnali hatállyal hazarendelték, s ezt 1948. július 27-én kormányhatározatban is kihirdették: ha ezt nem teljesíti, családtagjaival együtt megfosztják állampolgárságától. Ő megtagadta a hazatérést: pár hónap múlva minden családtagjával együtt hontalan lett. 1961-ben kapott amerikai állampolgárságot. Magyar állampolgárságát sohasem kapta vissza: amerikai állampolgárként 1973-tól utazhatott be Magyarországra. Állását Anka-

⁷ Bryan Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary*. London, 2006, 434–444.

rában 1948-ban elveszítette, mert a magyar állam a hidegháborús szembenállás jegyében bezárta az ankarai Magyar Intézetet. Halasi-Kun Tibor családjával hontalanként Törökországban maradhatott, és egy időre állást is kapott az Ankarai Egyetemen. A hungarológiai oktatást is folytathatta, de az egyetemen tanító külföldi – többnyire egykori németországi menekült – tanárok körül kitört török belpolitikai vita miatt ezt is elveszítette. Halasi-Kun Tibor, ha akarta, ha nem, a nemzetközi kommunizmus számon tartott ellensége lett. Ekkor joggal gondolkodhatta úgy, hogy élete végéig magyar emigráns marad Törökországban.

1952-ben azonban a török kormány New Yorkba, az Egyesült Államokba küldte. Ezt egy hidegháborús fordulatnak köszönhetette: Törökország 1952. február 18-án csatlakozott a NATO-hoz. A török kormány javítani kívánta a Törökországgal kapcsolatos országképet az Amerikai Egyesült Államokban, és ezzel a feladattal Halasi-Kun Tibort bízta meg. E sorok írója 1989–1990-ben hosszabb időt töltött Halasi-Kun Tibor és felesége társaságában New Milford-i házukban. Látták a kommunista rendszer összeomlását. „Megértük ezt is” – mondták örömmel. Jól tudták természetesen, hogy a hidegháborúval nyerték el New York-i életüket s vele együtt meghatározó helyet a nemzetközi turkológiában. De azt is tudták, eközben mennyi mindent veszítettek: hazájukat, ahova több mint két évtizedig nem tehették be a lábukat. Sorsuk alakulásának nagy fordulatai nem tőlük, hanem külső – idővel történelminek nevezett – politikai erők sakkjátékától függött. Ebben mindig megtalálták a helyük, ügyesen ragadták meg az új lehetőségeket, de nem is volt más útjuk. A Halasi-Kun házaspárt, amióta 1942. január 5-én Budapesten összeházasodtak, a turkológia is összetartotta (a germanista Éva néni csodálatra méltó turkológus professzorné lett). Ez számukra életforma volt. Két gyermekük született, akik kiskorukban számos kalandot éltek át. 1956-tól kezdve a 25 hektáros New Milford-i birtok (389 W. Meetinghouse Road, New Milford, CT) fogta őket egybe, ahol együtt teremtetek meg szinte őserdőből egy nagyon kellemes és kedves lakóhelyet: a Halasi-Kun ranchet vagy kolóniát. Itt folyt egybe a családi élet és a turkológia: amerikai tanítványok és kollégák, valamint távoli országokból érkezett vendégek gyakori látogatásai révén.

Halasi-Kun Tibor szinte véletlenül lett turkológus. Gimnazistaként a történelmi földrajz érdekelte: a szláv nyelvekben való jártassága okán a Balkán-félsziget helyneveinek története. Érettségi vizsgáján (1931 júniusában) a kormányzati kiküldött az akkor 41 éves Németh Gyula turkológus professzor volt, aki pár perc alatt egész életére nézve meghatározó hatást gyakorolt rá. A visszaemlékezések szerint a döntő mondat hozzávetőlegesen így hangozhatott el: „Fiatalember, Ön a török nyelvek ismerete nélkül semmit sem fog megérteni a Balkán-félsziget történelmi földrajzából!” Halasi-Kun Tibor ezen mélyen elgondolkozott, s 1931 szeptemberében a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Keleti Szemináriumában Németh Gyulához iratkozott

be, 1932-től pedig a Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet hallgatója volt. Hamar rá kellett jönnie, hogy Németh Gyula mellett egy formálódó, tartalmaiban és módszereiben új, széles kitekintésű turkológiai-őstörténeti-nyelvészeti iskolának egyik első hallgatója lett. Professzora többek között azzal a szándékkal vezette be újabb és újabb kutatási területekre, hogy azt a fiatalbakknak pár év múlva már ő maga is tovább tudja adni. A rendkívül magas termetű, megnyerő modorú és szorgalmas Halasi-Kun Tibor az alacsony, kicsit rigolyás, sértődékeny, de igazi tanárlelkületű professzorának, aki ezt a szellemiséget az Eötvös Collegiumból hozta magával,⁸ legkedvesebb tanítványa lett. Németh Gyula pár évtized múlva is turkológiai szellemi gyermekének tartotta Halasi-Kun Tibort, s azt szerette volna, ha hazajön az emigrációból, és átveszi helyét a budapesti egyetemen. A mester és a tanítvány 1944 és 1957 között nem látták egymást: a második világháború és a hidegháború következményei miatt nem találkozhattak. Az 1957. évi müncheni XXIV. Orientalisztikai Világkongresszuson látták egymást viszont. Itt zajlott le az a bizonyos „hazahívó” beszélgetés, amelyről szűk (többnyire magyar) turkológus körben Halasi-Kun Tibor többször is beszélt.⁹ A kérésre és/vagy javaslatra Halasi-Kun Tibor válasza határozott nem volt. Nem hitt abban, hogy a magyar kommunista hatóságoktól olyan könnyedén amnesztiát kaphatna; de jól tudta azt is, hogy a Németh Gyula-örökséget akkorra már Ligeti Lajos (1902–1987) nézte ki magának, aki jól állt a budapesti hatalom meghatározó köreinél; ő maga családjával kényelmesen berendezkedett New Yorkban; fiainak ismét nyelvet kellene váltaniuk, s egyébként is, mi várna rájuk a kommunista Magyarországon. Így Halasi-Kun Tibor nem lett Budapesten turkológiai mesterének örököse, de iskolájának számos elemét a New York-i Columbia Egyetemen megvalósította, amivel új távlatokat nyitott az Amerikai Egyesült Államok turkológiai tudományos életében.

⁸ Az Eötvös Collegium ma is létező, báró Eötvös Loránd vallás és közoktatási miniszter által 1895-ben a párizsi École Normale Supérieure mintájára létrehozott tehetséggondozó és elitképző intézmény a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem) rendszerében. Ld. Imre Garai, *An Elite Teacher Training Institute: The History of Eötvös József Collegium 1895–1950*. Budapest, 2019. Németh Gyula 1909–1913 között volt Eötvös-collegista, ahol a kiváló nyelvész, Gombocz Zoltán (1877–1935) tanítványa lett, aki 1927 és 1935 között sok más tiszte között az Eötvös Collegium igazgatója is volt. A Collegiumnak szinte napjainkig nagy szerepe van a magyar turkológiai képzésben. Az intézmény 1916-tól 1947-ig egy törökországi diáknak ösztöndíjas helyet biztosított. A Collegium nevezetesebb turkológus hallgatói: Németh Gyula, Bekir Sitki Çobanzade, Ligeti Lajos, Ragıp Hulüsi Özdem, Hamit Zübeyir Koşay, Ural Ahat Bikkul, M. Tayyip Gökbilgin, Peter Mijatev, Hasan Eren, Şerif Baştav, Mándoky-Kongur István, Ivanics Mária, Baski Imre, Henryk Jankowski, Hóvári János, Gyarmati Imre, Elena Dojcsinova.

⁹ Ezt a történetet Halasi-Kun Tibortól és feleségétől többször hallottam, de tőlük függetlenül Hazai Györgytől is, aki erről a beszélgetésről a helyszínen Halasi-Kun Tibortól vagy feleségétől, Éva nénitől értesült. Sajnos azonban ezt memoárjában nem jegyezte le, bár magáról a kongresszusról írt, mivel az az ő életében is sorsdöntő volt. Ld. Hazai, *Ellenszélben*, 61–62.

Amikor Halasi-Kun Tibor 1952-ben 38 évesen Ankarából a török kormány megbízásából a New York-i Columbia Egyetemre került, új élete kezdődött el: a török tanulmányok és a turkológia egyik építőmestere lett az Egyesült Államokban, sokakat segített tanulmányaikban, kutatásaikban és tudományos közleményeik megjelentetésében. Egyetemi és akadémiai életéhez számos olyan támogatást megkapott az Amerikai Egyesült Államokban – még ha sokan igyekeztek is keresztbe tenni neki –, amely sokáig hihetetlen volt számára. Tartalmas életútjában a nagy törést borzalmas betegsége, a Parkinson-kór okozta, amely élete utolsó évtizedében kínozta. Ellene feleségével, Éva nénivel keményen, okosan és nagyrabecsülést érdemlően küzdöttek. Sajátos, hogy a betegség első jelei 1978-ban, várva várt moszkvai útján jelentkeztek először, amikor a szovjet fővárosban találkozott a számos türk nyelvet kiválóan ismerő Nyikolaj Alekszandrovics Baszkakovval (1905–1996): közös (amerikai–szovjet) kutatások megindítását tervezték, különösen a kelet-európai kunokra és az ősmagyar-ság volgai kapcsolataira vonatkozóan. Ebből azonban nem lett semmi, pedig az amerikai–szovjet kapcsolatokban, még az afganisztáni háború ellenére is, akkor már időnként az nyihülés szelei is fújtak.

Halasi-Kun Tibort betegsége legyengítette, de a tudományos munkát sohasem adta fel. A turkológiai feladatok élete utolsó pillanatáig erőt adtak neki. Éva néninek, mellette élő fiainak (Ádám és Tibor/Boby), menyecinek, unokáinak, barátainak és tanítványainak köszönhetően szinte az utolsó időkig meg is tudott felelni ennek.

Az előbbi sorok csak szerény felvetések abból a gazdag és mély turkológuséletből, amelynek e sorok írója egyelőre csak az első 38 évét igyekszik összefoglalni a források és a Halasi-Kun házaspár (Tibor és Éva néni) által neki elmondottak alapján. Olyan formában próbáltam a történelmi-politikai-tudományos háttérrel megragadni, hogy abból Halasi-Kun Tibor tisztelői közül azok is, akik az egykori magyar és török világot nem ismerik részleteiben, megérthessék, milyen is volt egy magyar turkológus élete két világháború és a hidegháború árnyékában.

A Halasi-Kun Tibor 1914 és 1952 közötti életútjáról szóló – részben már kész, részben készülő – munkámat annak angol nyelvű változatában három nagy fejezetre bontottam. Az első Halasi-Kun Tibor születésétől ankarai megérkezéséig, 1943-ig tart. Ezt már közreadtam.¹⁰ A második nagy fejezet 1943–1951 közötti ankarai éveiről fog szólni. A harmadik témája pedig az lesz, hogyan nyílt meg útja Ankarából a New York-i Columbia Egyetemre 1952-ben. Mindhárom tanulmány angol nyelvű megjelentetését az általa alapított *Archivum Ottomanicum*-ban tervezem. Nagy megtiszteltetés, hogy róla szóló írásaimat magyar nyelven a *Keletkutatás* is közli, terjedelmi okok miatt kissé más elosztásban.

¹⁰ Ld. az 1. jegyzetet.

Nomen est omen: Kún Tibor Pálból Halasi-Kun Tiborig

Halasi-Kun Tibor 1914. január 19-én Zágrábban született. Édesapja Kún Tibor Pál (1881–1921) Zágrábban szolgáló vasúti főigazgató volt. Fiát is az ő nevén, Kún Tibor Pálként anyakönyvezték Zágrábban.¹¹ Halasi-Kun Tibor¹² a Pál keresztnévet sohasem használta, de a hivatalos iratokon ez a keresztnév is gyakran előbukkan. Családi nevét fokozatosan változtatta meg. Gimnazista évei alatt lett a Kún Tiborból Kun Tibor.¹³ Ezt felfoghatjuk úgy is, hogy a fiatal gimnazista – talán valamelyik tanára hatására – nevének írását hozzáigazította a magyar akadémiai névírási gyakorlathoz.¹⁴ Az is nagyon valószínű, hogy magyarországi kun öntudata is ezekben az években alakult ki, s a családi hagyományból tudta, hogy korán elhunyt édesapja a kiskunsági Halasról (Kiskunhalasról) származott.¹⁵ A Halasi előnév felvétele egyrészt ennek nyomatékosítását jelentette, másrészt pedig azt, hogy meg tudják különböztetni a többi Kun Tibortól, akik akkor Magyarországon több ezren lehettek. A Halasi előnév felvételét az érettségije táján dönthette el. 1931-ben egyetemi beiratkozásakor már a „H. Kun

¹¹ Nem volt lehetőségem az eredeti anyakönyveket felkutatni. Az eredeti dokumentum minden bizonnyal horvát nyelvű, mert a báni kormányzatnak ez volt a hivatalos nyelve. Halasi-Kun Tibor születési állampolgársága magyar volt, de ekkoriban Horvátország minden lakója, legyen horvát vagy egyéb nemzetiségű, magyar állampolgár volt. A nemzetisége az okmányon nyilvánvalóan magyar. A vallása: helvét hitvallás, azaz magyar református.

¹² A *Tibor* név jellegzetes magyar személynév, amely a *Tiborc* rövidített változata. Etimológiája vitatott (Ladó János, *Magyar utónévkönyv*. Budapest, 1978, 218). Tibor névnapja, amely a magyar kultúrkörben, reformátusok között is fontos családi ünnep: április 14. és augusztus 11. Egyes szerzők szerint a latin *Tiberius* magyarítása, más etimológia szerint pedig arab eredetű: „tibr/tibir=gold/silver in grains or nuggets just from the mine it is before touched by the fire or the hammer” (*Redhouse Yeni Türkçe–İngilizce Sözlük = New Redhouse Turkish–English Dictionary*. İstanbul, 1992, 1176). A magyar kultúrában a *Tibor* név keleti eredetének lehetősége a 19. század utolsó harmadában került be a köztudatba, s ezáltal népszerű lett, különösen a magyar reformátusok körében, akik gyermekeik első keresztnevének megadásakor kerütek a római katolikus névadási gyakorlatot. A nagy hatású Czuczor–Fogarasi szótárban a következőt találjuk: „A törökben Hindoglu [ti. Artin Hindoglu, *Dictionnaire abrégé turc–français*. Vienne, 1838, 144 – H. J.] szerint tibr v. tibir am. aranykard; s az arabban (Zenker [azaz Julius Theodor Zenker, *Dictionnaire turc–arabe–persan*. I. Leipzig, 1862, 144 – H. J.] szerint) tibr. am. nemes ércz, termés ércz.” Czuczor Gergely–Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*. VI. Budapest, 1874, 290.

¹³ A budapesti Református Főgimnáziumban a nevét az V. osztályig (az 1927/1928-as tanévtől) Kún Tiborként írta, ezt követően mindig Kun Tiborként. Ld. *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1926–27 iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1927, 30.

¹⁴ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. H–Ó. Szerk. Benkő Lóránd. Budapest, 1970, 667–668.

¹⁵ A magyarországi kunok történetével kapcsolatban ld. István Mándoky Kongur, *Newcomers from the East. Hungarians and Kipchak-Turks in Europe*. Ed. by Ádám Molnár. (Uppsala University Bibliotheca Turcica, 1.) Uppsala–Budapest, 2015, 352. Halasi-Kun Tibor kun gyökereire emlékezve 1984-ben (70. születésnapjára) a *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* különszámot jelentetett meg *Turks, Hungarians and Kipchaks. Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun* címen. Ld. *Journal of Turkish Studies* 8 (1984).

Tibor” nevet használta: így szerepel az 1931/1932. évi almanachban is.¹⁶ Egyértelmű, hogy a „H.” a Halasi név monogramja. A következő években azonban az almanachokban „Kun Tibor” néven találjuk meg, és egy 1932-ben Ligeti Lajoshoz írt levelében is a „Kun Tibor” aláírás szerepel.¹⁷ A doktori szigorlati okmányán, amely 1936. december 18-án kelt, nevét „halasi Kun Tibor”-ként írták.¹⁸ Itt a „halasi” megjelölés nemesi előnévi formában íródott. A doktori adatokat bejegyző egyetemi hivatalnok a hivatalos okmányokban „Kun Tibor” nevet talált, így a „halasi” nevet nemesi előnévnek tekintette, amelyet akkor már a hivatalos igazolványokban nem mindig írtak be, de bemondásra vagy kérésre feljegyeztek.

Halasi-Kun Tibor azt, hogy hivatalos okmányaiban is a Halasi Kun nevet viselhesse, vélhetőleg 1939/1940-ben kérelmezte a Belügyminisztériumban. 1940–1941. évi katonai szolgálata végén zászlós rendfokozata kinevező okiratában „Dr. Halasi Kun Tibor Pál” szerepel.¹⁹

Első megjelent tudományos publikációjában 1936-ban a „Halasi Kun Tibor” nevet használta kötőjel nélkül.²⁰ Az Ankarából Budapestre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldött jelentéseiben is a „Halasi Kun” aláírás szerepel.²¹ Halasi-Kun Tibor felesége, Metzger Éva, akivel 1941-ben házasodott össze, s aki 1941 és 1943 között egy katolikus lánygimnáziumban tanított, s neve megjelent az iskola évkönyveiben, „Dr. Halasi Kun Tiborné Metzger Éva” néven szerepel.²²

Úgy ítélem meg, hogy a Halasi-Kun Tibor névívási forma – azaz a kötőjel használata – az Amerikai Egyesült Államokba való költözésével (1952) alakult ki, a névelívási tévesztések, valamint az ottani hivatalokban a kereszt- és családnév összekeverésének elkerülése érdekében. Tanulmányomban, igazodva

¹⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXI–MCMXXXII. tanévre. Lezáratott 1932 augusztus 31-én.* Budapest, 1932, 218.

¹⁷ Ligeti Lajoshoz 1932. február 7-én, Budapesten írt levele, amelyben egy feladat alól menti ki magát betegsége miatt: *Kun Tibor Ligeti Lajosnak, Budapest, 1932. február 7.* Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms. 6494/91.

¹⁸ *Bölcsészdoktori szigorlatok 1925/26–1937/38.* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Levéltára, 8/L 4, 164.

¹⁹ *Honvédségi Közlöny. Személyes ügyek* 53 (1941/58) 796.

²⁰ Halasi Kun Tibor, Gennadios török hitvallása. *Kőrösi-Csoma Archivum* I. kiegészítő kötet (1936/2) 139–247.

²¹ *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948).* Szerk. Gönyei Antal. (Források a Magyar Népi Demokrácia Történetéhez, 8.) Budapest, 1988, 469, 471, 475.

²² *A Soproni Szent Orsolya Rend Budapesti „Szent Angéla” leánygimnáziumának évkönyve az iskola fennállásának 14. évében az 1941–42. iskolai évről.* Közzéteszi Mater Vámosi Angéla. Budapest, 1942, 16. Ugyanígy az 1942/1943. iskolai évben is: *A Soproni Szent Orsolya Rend Budapesti „Szent Angéla” leánygimnáziumának évkönyve az iskola fennállásának 15. évében az 1942–43. iskolai évről.* Közzéteszi Mater Vámosi Angéla. Budapest, 1943, 9.

a családban ma is folytatódó névadási gyakorlathoz, mindenütt a Halasi-Kun Tibor nevet használom.

Halasi-Kun Tibor rendkívül büszke volt anyai felmenőire, akik egy történelmi magyar nemesi család tagjai voltak. Édesanyja leánykori neve: Tholt Piroska, akinek felmenői Liptó vármegyei, eredetüket az Árpád-korra visszavezető nemesek voltak, a nagy- és kis-selmeczi Tholtok.²³ Többnyire kismemesek voltak, akik Halasi-Kun Tibor születésének idején már mind valamilyen értelmiségi szakmával rendelkeztek. Édesanyja a nevét Árpádházi Szent Piroskáról (1088–1134) kapta, aki Szent László magyar király (uralk. 1077–1095) Bizáncba férjhez adott leánya volt, aki az egykori birodalom történetéből úgy ismeretes, mint Magyarországi Irén/Eiréné, II Komnénosz János bizánci császár felesége.²⁴ Eiréné/Piroska császárné mozaikja a mai napig fennmaradt az isztambuli Hagia Sophiában.²⁵ Ez a legkorábbi magyar női arcbrázolás. Halasi-Kun Tibornak, amikor Isztambulban a Hagia Sophiában megfordult, volt oka ennek kapcsán is édesanyjára gondolni, aki a bizánci császárné magyar nevét viselte.

Zágráb: felhőtlen gyermekkor a háború árnyékában (1914–1920)

Halasi-Kun Tibor szülei minden bizonnyal Budapesten találkoztak, s valószínűleg a magyar fővárosban házasodtak össze. Kún Tibor magas beosztású vasúti mérnök/tiszt volt, akit a Magyar Államvasutak (MÁV) még az 1910-es évek előtt vezényelt Zágrábba: 1909 novemberében szervezője volt egy festészeti kiállításnak, amelynek a zágrábi MÁV-iskola tornacsarnoka adott otthont.²⁶ Tudjuk róla azt is, hogy 1909. november 9-én mint zágrábi mérnök felvételt nyert a Magyar Földrajzi Társaságba.²⁷ Zágrábi vasúti főtiszt szerepe további kutatást igényel, s ennek forrásai is rendelkezésre állnak.²⁸

Zágráb az Osztrák–Magyar Monarchia egyik fontos vasúti csomópontja volt. A főpályaudvar a Magyar Államvasutakhoz tartozott, amelynek főigazgatósága Budapesten volt. Az ügyiratkezelés magyar nyelven folyt a horvátországi szakaszokon is. Zágrábban nagy számban szolgáltak magyar vasutasok. A magyar nyelv használata a horvátországi vasúti szakaszon komoly vitákat váltott ki a horvát belpolitikában, de konfliktust okozott Budapest és Zágráb között is.²⁹

²³ Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. Pest, 1865, 165–171.

²⁴ Georgi Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Oxford, 1968, 376.

²⁵ Ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Piroska#/media/F%C3%A1jl:Byzantinischer_Mozaizist_um_1118_002.jpg (2023. október 22.).

²⁶ Képzőművészet. *Az Ujság* 1909. november 28., 15.

²⁷ Választmányi ülés 1909. november hó 9-én. *Földrajzi Közlemények* 37 (1909) 432.

²⁸ A MÁV 1900–1921 közötti üzletvezetési iratait a MÁV budapesti és pécsi levéltára őrzi.

²⁹ Sokcsevits Dénes, *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011, 416–417.

A Kún család egy sajátos – többnyire vasutas – magyar közösségben élt Zágrábban,³⁰ nyitotta a többségi horvátok és az Osztrák–Magyar Monarchiából odakerült más nemzetiségek felé. Bár jól tudjuk, voltak komoly nyelvi-politikai ellentétek az ott élő közösségek között. Ebben a többnyelvű világban a *lingua franca* a német volt, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchiában minden iskolázott ember beszélt valamilyen szinten.

Halasi-Kun Tibor szülőháza Zágrábban a Petrinjska ulica 52. volt, a főpályaudvarral majdnem szemben.³¹ A család ennek valamelyik lakásában élt. Halasi-Kun Tibor öccse, Kún György József (később Halasi-Kun György József) is ebben a házban született 1916. július 28-án.³² A ház falán 2000. április 25-e óta horvát és magyar nyelvű emléktábla jelzi, hogy ott született Halasi-Kun Tibor, akadémikus, egyetemi tanár és tudományos kutató.³³

³⁰ Az 1910. évi népszámlálás szerint Zágrábnak 4028 magyar nyelvű lakosa volt. Az első világháború előtti zágrábi magyar kolóniáról ld. Kiss Gy. Csaba, Budapest–Zágráb: oda-vissza: Zágráb magyar Atlantiszából. *Irodalmi Szemle* 55 (2012/6) 60–62; Filip Škiljan, *Mađari u Zagrebu*. Zagreb, 2017, 40–47.

³¹ A Petrinjska ulica volt az egyik olyan főút, amely a főpályaudvart a zágrábi belvárossal összekötötte; ld. Tamara Marić–Nataša Jakšić, Petrinjska ulica u Zagrebu. *Arhitektonskourbanistički slojevi od druge polovice 18. do kraja 20. stoljeća*. *Prostor. Znanstveni Časopis za Arhitekturu i urbanizam* 19 (2011/2) 322–335. A Petrinjska ulica 52. számú épület egy időben készült a mellette lévő 50. számúval 1909–1910 között. Tervezője és építtetője a híres horvát építész, Rudolf Lubynski (1873–1935) volt. Ld. Marić–Jakšić, Petrinjska ulica u Zagrebu, 328–329; Aleksander Laslo, Rudolf Lubynski, prilog definiciji stambenog tipa. *Arhitektura* 37–38 (1984–1985) 169–195; Uő, Modern Architectural Town Planning in Zagreb. In: *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*. Ed. by Eve Blau–Monika Platzer. Munich–London–New York, 1999, 136–144.

³² Halasi-Kun György személyes közlése e sorok írójának 1993/1994-ben.

³³ Az emléktábla állításának kezdeményezője Halasi-Kun György volt, aki 1995. szeptember 20-án kelt levelében fordult ezzel a javaslatával Kosáry Domokoshoz, a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez, hogy támogassa a tervet, és kezdeményezze annak megvalósítását a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia elnökénél. Kosáry Domokos levele ebben az ügyben Ivan Supek horvát akadémiai elnökhöz 1995. szeptember 26-án kelt. Kosáry elnök urat Božidar Finka akadémikus még ebben az évben tájékoztatta arról, hogy a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia illetékes bizottsága a javaslatot 1995. december 4-i ülésén megvitatta, Halasi-Kun Tibor munkásságát illetően kikérte Nenad Moačanin turkológus véleményét, s a javaslatot egyhangúlag elfogadta. Ezt követően azonban az emléktábla-állítás ügye elakadt. A helyzetről Halasi-Kun György 1997. március 24-én Pécsen kelt levelében tájékoztatta Bagi Gábort, a Magyar Külügyminisztérium helyettes államtitkárát, s kérte közbenjárását. Szalay Zsolt zágrábi magyar nagykövet utasítást kapott arra, hogy járjon el az ügyben (ld. Magyarország Külügyminisztériumának Irrattára 3690/1997.04.04.). Szalay azonban semmit nem tett, miként az 1999-ben örökébe lépő Csóti György sem, de a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia sem. Így vállalta magára az emléktábla-állítás ügyét Halasi-Kun György professzor kérésére a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság, amely az állításhoz szükséges engedélyeket beszerelte, s az emléktáblát elkészíttette. Nenad Moačanin kérésemre küldött tájékoztatása szerint avatására 2000. április 25-én került sor. Az emléktáblát Tigyi József pécsi orvosakadémikus és Szkála Károly horvátországi magyar tudós avatták fel. Ld. *Népszabadság* 2000. április 26., 21.

Halasi-Kun Tibort Zágrábban keresztelték meg magyar reformátusnak, talán a főpályaudvar közelében lévő MÁV-iskola dísztermében, ahol rendre tartottak magyar nyelvű református istentiszteletet. Kizárt, hogy erre az 1882–1884 között épült zágrábi evangélikus templomban³⁴ került volna sor, ugyanis 1913-ban a helyi, főleg német nyelvű evangélikus és többségében magyar nyelvű református közösség között, akik korábban közösen rendeztek istentiszteleteket, szakítás következett be, amiről a korabeli magyar protestáns sajtóban is jelentek meg hírek. A több száz fős zágrábi magyar református közösség önállósodott, s maga tartotta fenn a saját református egyházi életét, amiben Halasi-Kun Tibor édesapjának fontos szerepe volt. Presbiterként 1913. február 9-én alapítója volt a Zágrábi Magyar Református Egyházközségnek, amely a pápai székhelyű Dunántúli Egyházkerülethez tartozott. Ettől kezdődően az 1918. évi uralomváltásig a zágrábi református missziói lelkész László Levente volt. Minden bizonnyal ő keresztelte meg Halasi-Kun Tibort a közösség istentiszteleti helyéül szolgáló MÁV-iskola dísztermében.³⁵

Halasi-Kun Tibor jól beszélt horvátul, és szerette is ezt a nyelvet. Elmondása szerint horvát gyermekek között nőtt fel, természetes, hogy a magyar mellett (melyet otthon és szűk baráti körben használtak) megtanult horvátul. Elmondása szerint gyakran elszökő kislány volt, mert többet akart ismerni a világból, mint a zágrábi főpályaudvar és környéke, amely Olaszországnak az Osztrák–Magyar Monarchia elleni hadba lépését (1915. május 23.) követően évekig az olasz front egyik legfontosabb háttérlogisztikai vasútállomása volt.

Halasi-Kun Tibornak életkorából következően nem voltak közvetlen emlékei az első világháborúból azon túl, hogy a zágrábi főpályaudvaron (Zagreb Glavni Kolodvor)³⁶ mindig történt valami. Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháború vesztese lett, s Padovában 1918. november 3-án az antant képviselőivel fegyverszüneti megállapodást írt alá.³⁷ Az 1102-től fennálló magyar–horvát perszonálunió 1918 őszen véget ért.³⁸ A horvát országgyűlés (Sabor) 1918. október 29-én kimondta Horvátország kilépését nem csupán az Osztrák–Magyar Monarchiából, hanem a Magyar Királyságból is, s csatlakozott a megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Államhoz. A Károlyi Mihály vezette magyar kormánynak 1918. november 13-án az antant képviselőivel kötött belgrádi kon-

³⁴ *Evangelička crkva u Republici Hrvatskoj*; <https://ecrh.hr/zagreb/> (2022. július 27.).

³⁵ Az egyházközség megalakulására a MÁV Magyar Iskolájának dísztermében került sor. Az istentiszteletet is ebben a teremben tartották. Ld. A zágrábi ref. egyház megalakulása. *Magyarország* 1913. február 11., 6.

³⁶ Dragan Damjanović, In the Shadow of Budapest (and Vienna). Architecture and Urban Development of Zagreb in the Late 19th and Early 20th Centuries. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 67 (2018/4) 522–551.

³⁷ Bullitt Lowry, *Armistice 1918*. Kent, 2000, 112–114.

³⁸ Branka Magaš, *Croatia Through History. The Making of a European State*. London–San Francisco–Beirut, 2007, 287–493.

venciója értelmében a Magyar Királyság déli területeit a Dráva–Maros vonaláig át kellett adnia az antantnak és szövetségeseinek.³⁹ Ez Horvátország esetében azt jelentette, hogy a szerb–horvát–szlovén fegyveres erők (többnyire az Osztrák–Magyar Monarchia közös, úgynevezett k. u. k. ezredeiből és a Magyar Honvédségből kivált horvát vezényleti nyelvű alakulatok) mindenütt átvették a helyi hatalmat. Az antant azonban megkívánta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia vasúti rendszere – benne a Magyar Államvasutak – továbbra is működjön: erről szólt a belgrádi konvenció IV. pontja.⁴⁰ Mind a győzteseknek, mind a veszteseknek érdeke volt, hogy a vasútrendszer működőképes maradjon, s annak szétválasztására csak a Párizs környéki békét követően, szervezeten kerüljön sor. Ez azt jelentette, hogy a magyar vasutasok a szerb–horvát–szlovén uralom beköszönte után is Zágrábban maradtak, s szolgálatukat nemzetközi megállapodások védték. Ebben csak a trianoni békeszerződés aláírása után következett be változás.⁴¹ A békeszerződés hatályba lépését (1921. július 31.) követően annak 64. cikke értelmében⁴² az új államalakulatokba került magyaroknak hat hónap állt rendelkezésére, hogy döntsenek, mely országban akarnak élni, s mely állampolgárságot választják: optálnak vagy maradnak. Többes állampolgárságra nem volt lehetőség. A zágrábi magyar vasutasoknak 1921 végéig kellett dönteniük arról, hogy felveszik-e a szerb–horvát–szlovén állampolgárságot, és felesküsznek-e a szerb Karagyorgyevics dinasztiára. A legtöbb magyar vasutas azt választotta, hogy megy, és valahol a megmaradt Magyar Királyságban keres munkát. De voltak olyanok is, akik maradtak.⁴³

Halasi-Kun Tibor öt és fél évesen kezdte meg iskolai tanulmányait 1919 szeptemberében Zágrábban. Nekem számos alkalommal elmondta, hogy az első évet (az 1919/1920-as tanévet) horvát tannyelvű iskolában járta,⁴⁴ ennek dokumentumait azonban egyelőre nem tudtam megtalálni. Édesapja semmiképp sem

³⁹ *Documents concernant l'exécution de l'Armistice en Hongrie (Novembre 1918 – Mars 1919)*. Budapest, 1919, 7–9.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Carlile Aylmer Macartney, *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences 1919–1937*. London–New York–Toronto, 1937, 480–487.

⁴² „Azok a személyek, akiknek a volt Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó valamely területen van illetőségük és ott a lakosság többségétől fajra vagy nyelvre nézve különböznek, a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapi időtartamon belül Ausztria, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam vagy a Cseh–Szlovák Állam javára optálhatnak, aszerint, amint a lakosság többsége ott ugyanazt a nyelvet beszéli és ugyanahhoz a fajhoz tartozik, mint ők. A 63. cikknek az opciójog gyakorlására vonatkozó rendelkezései a jelen cikkben megállapított jog gyakorlására is alkalmazást nyernek.” *A trianoni diktátum. Eredeti szöveg francia és magyar nyelven*. [Budapest], 2009, 47–48.

⁴³ Többek között e sorok írójának egyik felmenője, Gyócsi István, aki Kutinán volt vasutas, a maradást választotta.

⁴⁴ A magyar tannyelvű zágrábi MÁV-iskolát 1918 végén bezárták, így magyar tannyelvű iskola nem is maradt Zágrábban.

kívánt Zágrábban maradni és a szerb–horvát–szlovén államra felesküdni. Így a család 1920 nyarán végleg elköltözött Budapestre.

Halasi-Kun Tibor amerikai útlevelében zágrábi születése után származási országként Jugoszlávia szerepelt. Az amerikai hatóságoknak ő *jugoszláv* volt, noha csak egy sajátos átmeneti időszakban, 1918–1920 között élt magyar állampolgárként a Szerb–Horvát–Szlovén Államban, Jugoszláviában (ezt a nevet az ország 1930-ban vette fel) azonban sohasem. Sokat viccelődött azon, mennyi előnye származott az 1950-es évek közepe és az 1970-es évek között az amerikai útlevelében lévő bejegyzéséből, amikor Európába látogatott, s Németországban vagy Ausztriában bérelt kocsival utazott Jugoszlávián át Törökországba. (Az 1970-es évek elejéig nem léphetett be Magyarországra.) Többször is nevetve mesélte, milyen sok hasznát vette szinte tökéletes horvát és nagyon jó szerb nyelvtudásának jugoszláviai átutazásai során. E sorok írója az 1980-as években pár alkalommal tanúja volt Halasi-Kun Tibor professzor úr és Nenad Moaćanin zágrábi turkológus budapesti találkozásainak: jó érzés volt hallani, amikor Halasi-Kun Tibornak horvátul megeredt a nyelve.

Kún Tibor Pál hirtelen halála 1921-ben: sírjának szerepváltása 1992-ben

Halasi-Kun Tibor hétévesen, öccse, György ötévesen lett félárva. Édesanyjuk, akinek egyelőre még nem sikerült megállapítanom pontos születési dátumát, ekkor 30 év körüli fiatalasszony lehetett. Vele nemcsak az történt, hogy fiatalon özvegy lett, hanem férje halálával két kisgyermekkel állandó jövedelem nélkül maradt. Miután Kún Tibor Pál a már említett politikai események következtében 1920 nyarán kilépett a zágrábi főigazgatói szolgálatból, elveszítette ottani fizetését. Budapesten új MÁV-tiszti kinevezésére várnia kellett egy olyan helyzetben, amikor vasúti tisztek ezrei folyamodtak ugyanezért, akik nem kívántak az utódállamokban maradni, s ott többségüket egyébként nem is kívánták alkalmazni. A MÁV nyilvánvalóan segítette az állományában lévöket, de középosztályi járandóságot nem tudott biztosítani. Egyelőre nem tudtam rábukkanni, hogy Kún Tibor Pál Budapesten hol tudott elhelyezkedni. A zágrábi távozással a jól berendezett és belakott zágrábi otthon, amely egyébként szolgálati lakás volt, elveszett. A családnak Budapesten, amíg a MÁV vezetése nem rendelkezett újabb kinevezésről, rokonoknál kellett laknia, vagy lakást kellett bérelnie egy olyan időszakban, amikor a magyar főváros tele volt menekültekkel. Ebben a helyzetben a családfőnek és feleségének ésszerű döntése volt az, hogy a hat és fél éves Tibort az édesanya felvidéki (akkor már csehszlovákiai) rokonaihoz küldték. Valószínűleg senki sem gondolt ekkor arra, hogy a kisfiú egy év múlva haldokló édesapját látja viszont Budapesten.

Kún Tibor Pál 1921. július 30-án hunyt el Budapesten. Betegségéről és haláláról adatok eddig nem kerültek elő. 40 éves volt, túlélte a spanyolnáthajárvány legkritikusabb szakaszait 1918–1919-ben, de lehetséges, hogy a spanyolnáthát követő heveny influenza vitte el 1921 nyarán. Síremléke ma is megvan a Nemzeti Örökség Intézetének irányítása alatt álló Fiumei Úti Sírkertben (34. számú parcella, 11. sor, 2. sírhely).⁴⁵ Halasi-Kun Tibor, miként öccse, György is, – miután az 1970-es évektől beutazhattak Magyarországra – budapesti tartózkodásaik során rendre látogatták a sírhelyet. A temetőigazgatóság 1991-ben rendezni kívánta a régi parcellákat, s ez azt jelentette volna, hogy a sírt felszámolják. Amikor ez a hír New Milfordba érkezett, Halasi-Kun Tibor levelet írt Kosáry Domokosnak (1913–2007), a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, hogy 1986-tól meglevő akadémiai tiszteleti tagsága okán ezt a helyet sírhelyül jelölje ki neki.⁴⁶ Az MTA teljesítette ezt a kérést, így ez a sírhely jelenleg is Halasi-Kun Tibor akadémikus kijelölt budapesti sírhelye.

Halasi-Kun Tibor 1991. október 19-én hirtelen meghalt. Éva néni – tekintettel a családra – úgy döntött, hogy férje hamvainak nyughelye az Amerikai Egyesült Államokbeli Upper Merryall Cemeteryben (New Milford, Litchfield, CT) lesz, ahova 2001-ben őt is temették. Nagyon akarta azonban azt is, hogy férjének legyen emlékjele édesapja sírján; s ez egyben szimbolikus magyarországi sírhelye is legyen. Éva néni három barátot kért fel, hogy a Magyar Tudományos Akadémiánál ennek érdekében tegyék meg a szükséges lépéseket: Hazai György akadémikust, Schütz Ödön (1916–1999) turkológust és armenológust, valamint e sorok íróját. A nekem küldött, New Milfordban 1991. november 11-én kelt levél a következő:

„Kedves János! Most már csak egy nagy kérésem lenne a sírral kapcsolatban. Ha megkeresnék a barátok az Akadémiát, hogy egy emléktáblát helyeznének a sírra Tibor emlékére, hogy vihessek majd röggöt rá Tibor itteni sírjából. Így emléke tovább élhet szeretett hazájában. Love to all three of you.⁴⁷ Könnyek között, szeretettel: Éva.”⁴⁸

⁴⁵ A sír jelenleg Halasi-Kun Tibor (1914–1991) néven van nyilvántartásban. Ld. <http://fiumeiutisirkert.nori.gov.hu/> (2022. július 31.).

⁴⁶ A levél második része a következő: „A sírhely, ami édesapám sírhelye volt (Halasi-Kun Tibor [valójában Kún Tibor Pál – H. J.], 1921), ma is sértetlen, csak a borító nagy fekete svéd gránit követ emelték le róla (az illetékes temető hatóságoknál talán még meg is van a kő mivel a levétel tavaly történt, úgy látszik a parcella újra való felosztásával kapcsolatban).” (Halasi-Kun Tibor Kosáry Domokoshoz, New Milford, CT, 1991. június 29.). Az eredetit nyilván az MTA Irattárában iktatták. Egy másolat a személyes tulajdonomban van, amelyet Éva néni férje halálát követően küldött el nekem, és amelyet New Milfordban 1991. november 11-én adott postára.

⁴⁷ Ti. az imént említett három barát (Hazai, Schütz, Hóvári).

⁴⁸ A levél személyes tulajdonomban van.

Éva néninek – miután Hazai Györggyel és Schütz Ödönnel egyeztettem – 1992. február 19-én kelt levelemben számoltam be az előkészületekről. Biztosítottam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia megtette a szükséges intézkedéseket a sírhely védelmében, és Kosáry Domokos elnök úr egyetértett az emléktábla-avatással. Kértem az özvegyet, hogy március közepéig tegyen javaslatot az emléktábla szövegére, s jeleztem, hogy ezt követően akkor, amikor Éva néninek alkalmas a magyarországi utazás, a táblát felavatjuk.⁴⁹ Éva néni csak ősszel tudott utazni, így Hazai Györggyel és Schütz Ödönnel együtt azt javasoltuk, hogy az emléktábla-állításhoz Halasi-Kun Tibor halálának első évfordulóján, 1992. október 19-én kerüljön sor. Az emlékezés szervezője és a meghívó kiküldője a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya volt, de leginkább Hazai György akadémikus. A kiküldött meghívón a szervezők tisztelettel emlékeztek meg a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjáról, a Pázmány Péter Tudományegyetem, valamint az Ankarai és a Columbia Egyetem néhai tanáráról és az ankarai Magyar Intézet egykori igazgatójáról.⁵⁰ Az emléktábla fő mondata Éva néni javaslatára a következő lett: „A bánatot jól ismerte, de a haragot nem. A tudós, a tanár, a mentor, a humanista.” Éva néni ígéretének megfelelően egy marék földet hozott Halasi-Kun Tibor amerikai sírjából a budapesti parcellába. A Magyar Tudományos Akadémia részéről Hazai György emlékezett, az egykori egyetemi társak közül pedig Schütz Ödön. Az emléktábla-avatáson jelen voltak a magyar turkológusok, az akadémiai tisztségviselők, Éva néni budapesti rokonai, valamint a török nagykövet és a budapesti amerikai nagykövetség kulturális diplomatája.⁵¹

Éva néni legalább egy hetet töltött Budapesten, s találkozott rokonaival és barátaival. Ez volt az utolsó útja szülőhazájába.

Liptóújvár/Liptovský Hrádok, Csehszlovákia (1920–1923)

Halasi-Kun Tibor mindig jó kedvvel emlékezett vissza liptóújvári általános iskolai éveire. Édesanyja nővére a helyi postahivatalban dolgozott, gyermektelen volt, és ahogyan csak tudta, támogatta özvegyen maradt húga életét, akinek nagy lelki és anyagi segítség volt, hogy iskolás fiát a nővére befogadta. A kisváros egyik szép villájában laktak, amelyet Villa Ol'gának hívtak.⁵² Halasi-Kun

⁴⁹ Ennek a levélnek egy részlete megjelent az *Archivum Ottomanicum* 1993–1994. évi emlékkötetében: Memorial Mosaic. *Archivum Ottomanicum* 13 (1993–1994) 25.

⁵⁰ A meghívó több példánya személyes tulajdonomban van.

⁵¹ Koszta-iskola, Halasi-emléktábla. *Magyar Nemzet* 1992. október 20., 16.

⁵² Egy 1942-ben készült fénykép a villáról: Liptovský Hrádok – Villa Ol'ga; <http://www.antikliptov.com/pohladnice/1342/> (2022. július 31.).

Tibor szívesen beszélt arról a liptói tájról, ahol a Béla-patak a Magas- és az Alacsony-Tátra közötti Liptói-medencében beleömlik a Vágba.

A kisvárosnak akkor közel 1000 lakosa volt, túlnyomórészt szlovákok, akik közül a többség evangélikus, a kisebbség katolikus volt.⁵³ Mindkét felekezethez volt általános iskolája. Eddig nem tudtam kideríteni, hogy Halasi-Kun Tibort (akkor még Kún Tibor volt) melyik iskolába adták, de úgy vélem, hogy az evangélikusba.

Halasi-Kun Tibor ezekre az évekre visszaemlékezve azt beszélte nekem: „Gyorsan rájöttem, hogy a horvát nyelv miként szlovákosítható.” Hamarosan a tanító kedvenc diákja lett, s amikor felügyelő jött, hogy felmérje a tanulók szlovák nyelvtudását, mindig neki kellett felelnie. Nem kérdéses, hogy szlovák nyelvtudásában nagy segítsége volt nagynénje férje, Juraj Martinka (1864–1938) is, aki fontos szlovák értelmiségi volt. Gyuri bácsi evangélikus volt, Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte szlovák nyelv és irodalom szakos diplomáját, és magyarul is tökéletesen beszélt. Liptóútváron a múzeumi élet megalapítója volt, aki nem annyira tanári diplomájával, mint erdészeti és muzeológusi képességeivel lett a két világháború közötti szlovákiai múzeumi élet fontos személyisége.⁵⁴

Halasi-Kun Tibor haláláig megőrizte tökéletes szlovák nyelvtudását, és nagyon szívesen is beszélt ezen a nyelven. Erre szüksége is volt, ugyanis édesanyja, Kún Tiborné, született Tholt Piroska 1946-ban Tibor öccsével, Györggyel és annak családjával a szlovákiai Rózsahegyre, majd Kassára költözött, s végül a jászói öregotthonban hunyt el az 1970-es évek elején. Halasi-Kun György 1958-ban feleségével együtt Csehszlovákiából Jugoszlávián át az Egyesült Államokba disszidált.⁵⁵ Halasi-Kun Tibor Csehszlovákiába előbb beutazhatott, mint Magyarországra. Az amerikai állampolgárság megszerzését (1961) követően meglátogathatta édesanyját Kassán és Jászón. A tőle örökölt rózsahegy-i és kassai ingatlanjait a csehszlovák állam kisajátította vagy a család kassai ügyvédje játszotta át másoknak.

Halasi-Kun Tibor édesanyjához való látogatásai közepette többször járt Prágában (ide érkezett a repülő New Yorkból). Jó barátságot ápolt a prágai Károly

⁵³ História Liptovský Hrádok; <https://www.liptovskyhradok.sk/hist-ria.html> (2022. július 31.).

⁵⁴ Juraj Martinka. In: *Slovenský biografický slovník*. IV. T–Ž. Martin, 1994, 80. Martinka 1927-től a pozsonyi Erdészeti Múzeum igazgatója lett. Az ő nevéhez fűződik a szlovák falvak bemutatásának koncepciója is. Simona Jaššová–Radovan Sýkora, *Koncepcie výstavby Múzea slovenskej dediny*. In: *Múzeá v prírode Koncepcie – realita a vízie. Zborník príspevkov z prvého ročníka konferencie Únie múzeí v prírode konanej 15. a 16. mája 2019 v Skanzene Výchylková*. Ed. Helena Kotvasová. Čadca, 2019, 42, 45. Ld. <http://muzeavprirode.cz/wp-content/uploads/2020/02/muzea-v-prirode-koncepcie-realita-a-vizie.pdf> (2022. július 31.). Itt mondok köszönetet Tuček Viktorának a szlovák vonatkozások pontosításáért.

⁵⁵ George Halasi-Kun Obituary (2011); <https://obits.nj.com/us/obit/trenton/name/george-halasi-kun-obituary?id=23006501> (2022. július 31.).

Egyetemen tanító magyar születésű Blaskovics József (1910–1990) professzorral, aki az első csehszlovákiai turkológiai tanszék alapítója volt,⁵⁶ és aki maga is Németh Gyula-tanítvány volt Budapesten.⁵⁷ Halasi-Kun Tibor minden lehetséges eszközzel támogatta Blaskovics József munkásságát. E sorok írója szívesen emlékezik arra, hogy Halasi-Kun Tibor New Milford-i házában, a könyvtár egyik szögletében a prágai professzornak számos kézírata feküdt. Ők egymás között természetesen magyarul beszéltek, de ha valaki idegen jött, szlovákra váltottak. Halasi-Kun professzor úr jól értette a cseh nyelvet (1920–1923 között a liptóújvári szlovák iskolában csehül is tanult), de nem beszélt jól. Ebben talán számos lelki ok is közre játszott: megítélése szerint a cseh politikusok és értelmiségiek robbantották szét az Osztrák–Magyar Monarchiát s a Magyar Királyság területi egységét.⁵⁸ Ezzel kapcsolatos véleményét szívesen mondta el magyar barátainak, de amerikai tanítványainak is igyekezett álláspontját elmagyarázni. Sőt, gyakran hozzátette azt is, hogy a cseh értelmiség sohasem tekintett kellő tisztelettel a szlovák kultúra értékeire. Szlovák–cseh intellektuális és történelmi vitákban egyértelműen szlovákpárti volt, de ennek ellenére Prágában éppúgy otthon érezte magát, mint Pozsonyban vagy Kassán.

A Református Gimnáziumban Budapesten (1923–1931): a szóbeli érettségi és a turkológia

Az 1859-ben alapított Budapesti Református Főgimnázium az 1920-as években nem csupán az egyetlen budapesti református fiúgimnázium volt, hanem a főváros egyik legjobb iskolája is.⁵⁹ Halasi-Kun Tibort édesanyja 1923 nyarán Liptóújvárról Budapestre hozta, miként öccsét, Györgyöt is, s ettől kezdődően

⁵⁶ Életútjáról ld. Vojtech Kopčan, Za docentom Josefem Blaskovicsem. *Historický Časopis* 39 (1991) 127–128.

⁵⁷ Hazai, Gyula Németh, 12.

⁵⁸ A Magyarországon felnőtt neves amerikai történész, John Lukacs (1924–2019) egy magyarul adott interjújában a következőképpen nyilatkozott erről: „Lényegesen és kivételesen hozzájárultak mindehhez [ti. a Magyar Királyság felosztásához – H. J.] (főleg 1917–18-ban) a leendő utódállamok (talán leginkább a csehek) propagandistái. Elsősorban Párizsban, kivételesen Londonban is, valamint az Egyesült Államokban Masaryk és társai elsőrangúan képviselték, szorgalmazták alakuló államaik és népeik érdekeit, s még fontosabb: céljaik francia, angol (továbbá amerikai és olasz) támogatását.” John Lukacs, A magyar katasztrófa. Az első világháború. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk. Tomka Béla. Budapest, 2015, 39. Ld. továbbá Ádám Magda–Josef Hanzal, *Edvard Beneš. Arckép kettős tükörben*. Budapest, 2008; Andrea Orzoff, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–48*. Oxford, 2003.

⁵⁹ Szilágyi Erzsébet, *A Budapesti Református Gimnázium, a „Lónyay” története*. I. *Diákok 1859–1952, 1993–2009*. Budapest, 2009, 407; Uő, *A Budapesti Református Gimnázium, a „Lónyay” története*. II. *Események 1859–1952, 1993–2009. Tanárok 1859–1952, 1993–2009*. Budapest, 2009, 350.

a család Halasi-Kun Tibor házasságkötéséig (1941-ig) együtt élt valamelyik pesti kertés házaspár területén.⁶⁰ Édesanyjának valahol munkát kellett vállalnia, de a fiúk után némi özvegyi járulékot is kapott a MÁV-tól. Halasi-Kun Tibor elmondta, hogy szerény körülmények között éltek, de ami igazán kellett, az megvolt.

Halasi-Kun Tibor 8 évig, 1923-tól 1931-ig tanult a Lónyay utcai gimnáziumban az A osztályban. Osztálytársa volt a későbbi kiváló klasszika-filológus, a korai görög matematika nagy ismerője, Szabó Árpád (1913–2001); az erdélyi gyökerű Jékely Zoltán (1913–1982), a neves költő és könyvtáros; valamint Borzsák István (1914–2007), a kitűnő klasszika-filológus. Egy évvel alatta járt a B osztályba Benda Kálmán (1913–1994), a jeles magyar történész, akivel az 1970-es évektől kezdve, amikortól visszajárhatott Magyarországra, minden itthon tartózkodása során eltöltött egy estét. Ezeknek az alkalmaknak 1979-et követően többször e sorok írója is résztvevője volt.⁶¹ A Református Gimnázium egykori diákjairól 2009-ben megjelent kötetben azonban sem Kún Tibor, sem Halasi-Kun Tibor nem szerepel.⁶²

Halasi-Kun Tibor jeles gimnáziumi tanuló volt, csak tornából (testnevelésből) kapott mindig rossz jegyet. Az utolsó évben ebből felmentett volt, s így lehetett az 1930/1931-es tanév második félévében kitűnő tanuló. Nyolc évig tanult latint és németet, négy évig pedig ógörögöt.⁶³ Francia és angol nyelvtudását magánúton szerezte. Minden évben kapott pénzjutalmat jó tanulmányi eredményéért, erre rá is szorult, mivel édesanyja két fiút tartott el özvegyen. Halasi-Kun Tibor tanulmányai során leginkább a földrajz érdekelte, azon belül is a történeti földrajz, amelynek Magyarországon Csánki Dezső (1857–1933) és

⁶⁰ A kerület nevére nem tudok visszaemlékezni, pedig hallottam Halasi-Kun Tibortól, s lakás-címét sem találtam meg eddig egyetemi irataiban.

⁶¹ Benda Kálmán, a hú osztálytárs Halasi-Kun Tibor halálát követően kondoleáló levelet írt Éva néninek. Ebből pár sor megjelent az *Archivum Ottomanicum* 1993–1994. évi emlékkötetében „Amikor utoljára Budapesten találkoztunk, akkor is arról beszélt, hogy milyen munkába kezdett, és mit szeretne rövidesen befejezni. Sajnos erre már nem futotta idejéből – munkássága így is maradandó. Többször beszéltem fiatal magyar turkológusokkal, Tibort tekintik példaképüknek, az ő nyomába szeretnének lépni.” Memorial Mosaic, 25. Benda Kálmán ezt követően 1994. március 13-án hunyt el.

⁶² Szilágyi, *A Budapesti Református Gimnázium*. I.

⁶³ *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1923–24. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1924, 13; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1924–25. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1925, 14; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1925–26. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1926, 22; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1926–27. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1927, 30; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1927–28. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1928, 36; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1928–29. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1929, 37; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1929–30. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1930, 40; *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1930–31. iskolai évről*. Közzétette Ravasz Árpád. Budapest, 1931, 45.

Kogutowitz Manó (1851–1908) voltak a megalapozói.⁶⁴ Mivel a fiatal Halasi-Kun Tibor jól tudott szláv nyelveket, a Balkán-félsziget történeti földrajzában kívánt új felfedezéseket tenni. 1931-ben a gimnáziumi tanulók országos földrajzversenyén harmadik helyezett lett.⁶⁵ Iskolájáról egy Budapesten a *Magyar Nemzet*nek 1984-ben adott interjúban így nyilatkozott: „A Lónyay utcai gimnáziumba jártam, s ma már tudom, *szinte mindent ennek az alma maternek köszönhetek*” (kiemelés az eredetiben).⁶⁶

Halasi-Kun Tibor 1928. május 28-án, pünkösdhétfőn konfirmált 58 iskola-társával együtt, ami a lelki érésen túl a felnőtt reformátusok közé való belépést is jelentette.⁶⁷ Nem volt különösebben templomba járó, de egész életében magyar kálvinistának tartotta magát. Ezen semmit sem változtatott az, hogy felesége, Éva néni mélyen hívő katolikus volt, s két fiát is római katolikusnak keresztelték.

Írásbeli érettségi magyar irodalomból, latinból és matematikából volt, ezek 1931. május 15-én, 16-án és 18-án zajlottak le. Az igazi megmérettetésre, a szóbeli érettségire egy hónappal később került sor.

Halasi-Kun Tibor vizsgájára szorgalmasan tanulva aligha gondolhatott arra, hogy ez a szóbeli érettségi, amelyre 1931. június 18-án vagy 19-én került sor, neki egész életére szóló elkötelezettséget fog hozni. A vizsga elnökének, Dr. Jalsoviczky Károly vallás- és közoktatásügyi minisztériumi tanácsosnak az érettségiztetés rutinfeladat volt. Nem úgy a vizsga menetét ellenőrző kormánykiküldöttnek, Németh Gyulának, a jeles turkológusnak, aki maga is a református felekezethez tartozott, sőt a gyülekezeti életben is szerepet vállalt, ezért is hívták a református gimnáziumba érettségiztetni.

Találkozásukat Halasi-Kun Tibor hozzátételezen a következőképp mesélte el e sorok írójának: „Németh Gyula az érettségi vizsgán megkérdezte, mivel akarok egyetemi éveim alatt foglalkozni. Mondtam, hogy a Balkán-félsziget történelmi földrajzával, és ahhoz tökéletesítem a szláv nyelvekben való járatosságomat. Fiatalember – mondta –, a török nélkül semmire sem megy, mert a balkáni helynévanyag tekintélyes része török, vagy annak hatása alatt alakult. Jöjjön hozzám a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Keleti Intézetébe!” Ez tartalmában egyezik azzal, ahogyan erre Schütz Ödön, aki mint egyetemi társ számos alkalommal hallhatta a történetet,

⁶⁴ Izsák Éva, Bécs–Budapest–Belgrád regionális geopolitikai szerepe a XIX–XX. században. In: *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései*. Szerk. Hajdú Zoltán–Pap Norbert–Tóth József. Pécs, 2001.

⁶⁵ *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1930–31. iskolai évről*, 28.

⁶⁶ Raj Tamás, „A keleti kultúrák egymásra utaltak”. Halasi-Kun Tibor professzor a turkológiáról. *Magyar Nemzet* 1984. augusztus 10., 6.

⁶⁷ *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1927–28. iskolai évről*, 13.

emlékezett vissza barátjáról írt nekrológiájában.⁶⁸ Halasi-Kun Tibor pedig a már említett 1984-es interjújában röviden a következőt nyilatkozta: „Az érettségim kormánybiztosként Németh Gyula elnökölt. Ő beszélt rá a turkológiára, s ezért az egyetemen hálás tanítványa lettem.”⁶⁹

Ezzel a véletlen találkozással és a professzori szigorral elmondott jótanáccsal eldőlt Halasi-Kun Tibor sorsa: Németh Gyula határozott meghívására turkológus lett.

Halasi-Kun Tibor gimnáziumi éveit Magyarország is megváltozott. Az ország túlélte a trianoni sokkot, és az új földrajzi keretek között gróf Bethlen István miniszterelnöksége (1921–1931) alatt átgondolt, lépésről lépésre történő országépítés kezdődött. 1927 elejétől a pengő bevezetésével a Magyar Királyságnak szilárd nemzeti valutája lett. Komoly iparfejlesztés indult el. Rómának és Budapestnek az első világháborút követő időszakban számos érdeke azonos volt: az Olasz Királyság kivezette a Magyar Királyságot a Trianon okozta diplomáciai elszigeteltségéből.⁷⁰ Az ifjú gimnazista olyan híreket olvashatott az újságokban, hogy hazája túl van a kemény időkön. Akkor még nem tudhatta, hogy az a miniszter, aki gimnáziuma fölött is örködött, a magyar történelem egyik legnagyobb formátumú kultuszminisztere volt: gróf Klebelsberg Kuno (1875–1932), aki 1922–1931 között szolgált a magyar iskolaügy fejlesztését az alapfokú iskoláktól az egyetemekig.⁷¹ Az 1980-as évekbeli beszélgetéseinken gyakran felmerült a neve, Halasi-Kun Tibor mindig elismeréssel szólt róla.

A Lónyay utcai Református Gimnázium sajtós lenyomata volt az akkori magyar társadalomnak. A magyar reformátusok nagy szerepet töltek be a magyar állami életben, így Halasi-Kun Tibornak számos olyan osztálytársa volt, akinek édesapja valamilyen hivatalban dolgozott alacsonyabb vagy magasabb beosztásban. Néha egy-egy református arisztokrata is koptatta a gimnázium lépcsőit. Nagy számban voltak a diákok között lelkészgyermek, akiknek édesapja kisvárosban vagy faluban szolgált.⁷² Ők tisztában voltak a magyar társadalom számos égető szociológiai problémájával. Halasi-Kun Tibor tőlük ismerhette meg az alföldi társadalmat és a paraszti küzdelmeket, mert nyarait továbbra is többnyire felvidéki (szlovákiai) rokonainál töltötte vegyes, magyar–szlovák kisvárosi környezetben.

Iskolatársainak legalább negyede trianoni menekült volt, amint ő maga is. Jó barátjának, Benda Kálmánnak a családja nagyváradi volt: édesapja ezredesként

⁶⁸ Schütz, *In Memoriam Tibor Halasi-Kun*, 7–8.

⁶⁹ Raj, „A keleti kultúrák egymásra utaltak”, 6.

⁷⁰ Cartledge, *The Will to Survive*, 353–362; Romsics Ignác, *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991, 179–181.

⁷¹ Ujváry Gábor, „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Budapest–Pécs, 2014.

⁷² Szilágyi, *A Budapesti Református Gimnázium*. I. passim; Benda Kálmán, *A Lónyay utcai Gimnázium. História* 13 (1991) 5–6, 13–14.

szolgált az egykori fontos katonavárosban. Egyik napról a másikra ők is olyan földönfutók lettek, mint Halasi-Kun Tibor a szüleivel együtt.⁷³

Amikor első ízben találkoztam Halasi-Kun Tiborral, ő meglehetősen korú professzor volt, jómagam pedig egyetemista. A kellemes beszélgetések során be kellett látnom, hogy nagyon jól ismeri a nemzetközi politikai élet mozgásait (s rám új ismeretek tárházát zúdította), mosolyogva beszélt a világban megtörtént politikai pálfordulásokról, de nem szeretett határozott véleményt mondani, mindig egy kicsit sejtelmes maradt. Nem hagyta, hogy érzelmei és sérelmei mindent felülírjanak, s ezek vezessék véleménynyilvánítását. Ezt barátai közül többen naivitásnak tartották, véleményem szerint azonban ez inkább a sokat látott ember élettapasztalata, aki tanúja volt lelkesedéseknek, csalódásoknak, áskálódásoknak, cserbenhagyásoknak és sok minden másnak. Úgy tűnik, gimnazistaként is inkább tanult, mint hogy végtelen politikai viták résztvevője lett volna: készült a jövőre, amely sohasem olyan lett, mint amilyet tervezett, vagy amilyenre számított.

Halasi-Kun Tibor politikai gondolkodásában – iskolája hatására is – a magyar református ethoszt követte. Bármennyire is tisztelte szülőhazáját, az Osztrák–Magyar Monarchiát, a Habsburgokkal való magyar történelmi küzdelmekben függetlenségpárti volt. Habár ennek az ő életében már aligha volt politikai relevanciája, ez napjainkig része a magyar történelemről szóló hazai diskurzusnak. Érettségiző diákként már jól tudta, hogy a Magyar Királyságnak egy gyorsan változó világban magának kell megállnia a lábán, még akkor is, ha ez nehéz vagy szinte lehetetlen.

Azon döntése nyomán, hogy Németh Gyula javaslatát elfogadva életútját a turkológia felé fordította, a Török Köztársaság és a többi türk nép kilépett földrajzi atlaszai lapjairól, és figyelme, gondolkodása egy olyan világ felé fordult, amelynek megismeréséért és boldogulásáért fél évszázadig küzdött.

Néhány gondolat Németh Gyula turkológiai iskolájáról (1932–1950)

Németh Gyula felszólítása az érettségiző gimnazistának, hogy „fiatalember, turkológiát kell tanulnia”, egyben hallgatótoborzás is volt ahhoz a programhoz, amelyet a Magyar Tudományos Akadémián 1927. január 3-án adott elő a neves intézmény centenáriumi megemlékezései keretében *Akadémiánk és a keleti filológia* címmel.⁷⁴ Az előadásban részletes áttekintést adott a magyar orientalisztika történetéről, hangsúlyozva benne a Magyar Tudományos Akadémia történelmi szerepét. Németh Gyula világosan látta, hogy nem csupán a magyar turkológiá-

⁷³ Péter Katalin, Köszöntő. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993, 9–10.

⁷⁴ Németh Gyula, *Akadémiánk és a keleti filológia*. Budapest, 1928. Németh Gyula 1922-től volt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Ld. Róna-Tas, *Németh Gyula*, 73.

nak, amelynek egyetemi professzora volt, hanem a magyar orientalisztika egészének együtt kell tovább erősítenie a magyar és nemzetközi kutatási és oktatási beágyazottságát. Azt is jól tudta, bár előadásában e tekintetben elég visszafogott volt, hogy az egyes orientalisztikai területeken a kutatásnak és az oktatásnak új struktúráját kell létrehozni. Ez azonban csak akkor lehet sikeres, ha a magyar orientalisztikának szervezettebb nemzetközi kapcsolatai alakulnak ki; másrészt pedig ha a hazai turkológia új módon kapcsolódik a magyarságtudományhoz: a magyar őstörténet komplex kutatásához, középkori türk kapcsolataink monografikus feltáráshoz, a magyarországi oszmán hódítás forrásainak kiadásához s a 19–20. századi török megújulási mozgalmak történetének és irodalmának magyar szempontú feltáráshoz. Az előadás záró fejezetében ezt olvashatjuk:⁷⁵

„Büszke lehet Akadémiánk az elmúlt évszázad alatt a keleti filológia terén kifejtett munkásságára, – mondhatnám, – ha ebben a percben különös nyomatékkal nem érezném a felelősség súlyát, mely a meddő elégedettség helyett minden erőnk lehető teljes kifejtésére ösztönöz. [kiemelés tőlem – H. J.]

Annyi bizonyos, hogy az elmúlt száz év keleti filológiai eredményeire a Magyar Tudományos Akadémia azzal az érzéssel tekinthet vissza, hogy a jövő száz év munkássága meg van alapozva.

Bár elmondhatná ugyanezt az, aki száz év múlva beszámol – a mi munkásságunkról.”

A zárószavak *expressis verbis* kimondják, hogy Németh Gyula 1927-ben az orientalisztika megújulást hozó fejlesztéséért szállt síkra. Szavait súlyossá tette az akkorra kivívott akadémiai és egyetemi tekintélye, nemzetközi turkológiai kapcsolattrendszere, de az is, hogy maga mögött tudhatta a volt Eötvös-collegisták segítségét, akik fontos szerepet töltöttek be a magyar tudományos és egyetemi életben, s kapcsolataik számai, ha kellett, a kormányfőig is elértek. Németh Gyulának 1930-ban jelent meg a *Honfoglaló magyarság kialakulása* című kötete,⁷⁶ amely nem csupán összegzése volt az addigi kutatásoknak, hanem egy magyar őstörténeti kutatási programnak is alapvető útvezetője lett: terv arra, hogy miként lehet a magyar keletkutatást és az őstörténetet egy rendszerben ötvözni.⁷⁷ Ennek szervezeti megvalósításához az is lehetőséget teremtett, hogy Kmoskó Mihály egyetemi tanár, a jó nevű arabista és teológus 1931. április 8-án váratlanul elhunyt.⁷⁸ Ezt követően Németh Gyula lett a Keleti Szeminá-

⁷⁵ Németh, *Akadémiánk*, 17–18.

⁷⁶ Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930.

⁷⁷ Róna-Tas, *Németh Gyula*, 111–126.

⁷⁸ Ormos István, *Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931*. Budapest, 2017, 247.

rium⁷⁹ vezetője, s az 1931/1932-es tanévben óráit is ennek keretei között hirdette meg, de ezzel egyidejűleg a Magyar Nyelvtudományi Intézetnek is vezető tanára volt.⁸⁰

Németh Gyula időközben javaslatokat tett a kari és az egyetemi vezetésnek a szemináriumi rendszer átalakítására a korábban már említett szempontjai alapján. Terveit elfogadták, és ezzel indulhatott meg az 1932/1933-as tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet működése.⁸¹ Ez nyilvánvalóan összefüggésben volt azzal, hogy az 1932/1933-as esztendőben Németh Gyula a bölcsészettudományi karnak dékánja is volt.⁸²

Az új intézet létrehozásával kapcsolatos döntés akkor született meg – 1931 végén vagy 1932 elején –, amikor Magyarországon tetőzött a gazdasági világválság. Bethlen István miniszterelnök és vele együtt Klebelsberg Kuno kultuszminiszter 1931. augusztus 24-én lemondott.⁸³ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén két éven belül két miniszter is volt, akik távol álltak attól a magyar tudós körtől, ahova Németh Gyula tartozott. Az átalakítási tervhez azonban nem kellett különösebb minisztériumi támogatás. Valójában az történt, hogy az új intézet tanár- és kutatóigényét a karon belüli átcsoportosítással oldották meg, ami arra utal, hogy Németh Gyulának komoly támogatói köre volt kollégái között. Az Intézet tekintélyét tovább emelte az, hogy a magyar őstörténeti kurzusok az 1932/1933-as tanévtől kezdve (egészen 1950-ig) kötelezők lettek

⁷⁹ A Pázmány Péter Tudományegyetem ránk maradt almanachjait átnézve úgy tűnik, hogy a turkológiának volt professzora, de nem volt tanszéke vagy intézete. Az 1921/1922-es tanévben találkozzunk először a Keleti Szemináriummal, amelynek igazgatója a remek ókorász, Mahler Ede volt, tanársegédje pedig Dávid Antal. Ld. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXI–MCMXXII. tanévre. Lezárattott 1922 augusztus 31-én.* Budapest, 1922, 66. Az 1924/1925-ös tanévben a szemináriumot továbbra is Mahler Ede vezette, de a négy vezetőtanár egyike ekkor már Németh Gyula. Ld. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXIV–MCMXXV. tanévre. Lezárattott 1925 augusztus 31-én.* Budapest, 1925, 68. A szeminárium vezetését az 1928/1929-es tanévben Kmoskó Mihály vette át. Ld. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXVIII–MCMXXIX. tanévre. Lezárattott 1929 augusztus 31-én.* Budapest, 1929, 68. Az 1931/1932-es tanévben már Németh Gyula a Keleti Szeminárium vezetője. Ld. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXI–MCMXXXII. tanévre,* 96.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Igazgatója: Németh Gyula; vezetőtanára: Pröhle Vilmos; fizetés nélküli tanársegéde: Ligeti Lajos. Ld. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanévre. Lezárattott 1933 augusztus 31-én.* Budapest, 1933, 81; Suzanne Kakuk, Cent ans d'enseignement de philologie turque à l'Université de Budapest. In: *Studia Turcica.* Ed. Lajos Ligeti. Budapest, 1971, 7–27; Róna-Tas, *Németh Gyula,* 57–58.

⁸² *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanévre,* 2.

⁸³ Romsics, *Bethlen István,* 236.

a Bölcsészettudományi Kar magyar és történelem szakos hallgatóinak is, akik a diákok többségét adták.

A Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet súlyát azonban leginkább az növelte, hogy együttműködést indított el a magyar őstörténet és a korai magyarság történetét illetően az egyes tanszékek, intézetek és professzorok között. Egy olyan új hálózat állt össze, amelynek máig élő hatása van a magyar bölcsészettudományban. A legfontosabb társprofesszorok és szakterületük a következők voltak: Moravcsik Gyula (1892–1972), bizantinológia; Melich János (1872–1963), szlavisztika; Györffy István (1884–1939), etnográfia; Gombocz Zoltán (1877–1935), magyar nyelvészet és nyelvtörténet. Utóbbi egyébként nyelvészeti kérdésekben Németh Gyula Eötvös Collegium-i mentora volt. Ligeti Lajos, aki Németh Gyula után a második ember volt az intézetben, részben magyar őstörténeti kérdésekkel foglalkozott, de ekkor már megkezdte önálló mongolisztikai útjának építését is, amelyet 1928–1930 közötti belső-mongóliai tanulmányútjával alapozott meg.⁸⁴ Minden említett professzor tanítványokat nevelt ki. Ők lettek Halasi-Kun Tibor egyetemi társai és barátai.

Németh Gyula számos ok miatt lett a magyar egyetemi élet meghatározó turkológusa és az őstörténet szakértője, majd 1918 végén a Pázmány Péter Tudományegyetem egyetemi tanára s az egyetemi turkológiai oktatás vezetője.⁸⁵ Vámbéry Ármin⁸⁶ (1832–1913) az ő egyetemi éve alatt (1909–1913) már idős volt, s inkább legenda, mint tanár.

A nagy tehetségű Thúry József⁸⁷ (1861–1906), aki az egyetemi katedrán Vámbéry örökébe lépett, hirtelen meghalt. Kúnos Ignác⁸⁸ (1860–1945) fiatalon a Pázmány Péter Tudományegyetem oktatója lett, de 1899–1922 között a József Nádor Tudományegyetemen a Keleti Kereskedelmi Akadémiát irányította, majd évekig Törökországban élt, így nem lehetett riválisa a fiatal Németh Gyulának.

A Némethnél kicsit idősebb Mészáros Gyula⁸⁹ (1883–1957) akadémiai karrierje katonai és diplomáciai szolgálata miatt elakadt az első világháború idején, majd Magyarországról Törökországba kellett menekülnie, mert egyik szervezője volt a – Trianonért bosszút állni kívánó – csehszlovák korona és francia frank-hamisításnak.⁹⁰ Amikor az ügy nyilvánosságra került, Franciaország kérte a kiadatását. Musztafa Kemál azonban, akinek évekig tudományos és kulturális tanácsadója volt, menedékjogot biztosított neki. Mészáros 1943–1944-ben

⁸⁴ Az itt szerzett tapasztalatait foglalta össze 1934-ben megjelent könyvében: Ligeti Lajos, *Sárga istenek, sárga emberek*. Budapest, 1934.

⁸⁵ Róna-Tas, *Németh Gyula*, 47–50.

⁸⁶ István Vásáry, Vámbéry, Ármin. In: *Macar Türkologlar*, 240–243.

⁸⁷ Mária Ivanics–István Vásáry, Thury, József. In: *Macar Türkologlar*, 234–235.

⁸⁸ István Vásáry, Kúnos, Ignác. In: *Macar Türkologlar*, 140–143.

⁸⁹ István Vásáry, Mészáros, Gyula. In: *Macar Türkologlar*, 158–159.

⁹⁰ Andor Klay, Hungarian Counterfeit Francs: A Case of Post-World War I Political Sabotage. *Slavic Review* 33 (1974) 107–113.

résztevője volt a magyar és a brit kormány közötti isztambuli titkos tárgyalásoknak.⁹¹ A második világháborút követően az Egyesült Államokba emigrált, és ott is halt meg.

Pröhle Vilmos⁹² (1871–1946) a kolozsvári egyetem altajisztikai tanszékén tanított 1908–1916 között, majd átment az akkoriban alapított debreceni tudományegyetemre. 1920–1922 között Debrecen egyik parlamenti képviselője volt a magyar országgyűlésben. 1923-ban a kormányzó kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem tanárának, ahol különböző keleti nyelveket oktatott. Nem volt azonban olyan beágyazottsága a budapesti egyetemen, hogy fiatal kollégája szárnyalását meg tudta volna akadályozni.

Nem kétséges, hogy a Németh Gyula-i iskolának az 1930–1943 közötti időszak a fénykora volt. Az intézet talapzata a turkológiai nyelvészet, a magyar–türk nyelvi kapcsolatok, valamint a magyarországi kunok és az oszmánok nyelvi hagyatékának kutatása volt, továbbá az Oszmán Birodalom története, habár annak meghatározó kutatója, Fekete Lajos (1891–1969)⁹³ csak 1939-ben lett az intézet professzora.

Németh Gyula a második világháború és az azt követő magyarországi politikai helyzet következtében sok fontos tanítványát elveszítette. Az intézetét azonban 1950-ig fenn tudta tartani, amiben annak is szerepe volt, hogy 1947–1949 között az egyetem rektori tisztét is betöltötte. 1950-ben a nagy egyetemi átszervezés keretében megszűnt a Török Filológiai és Őstörténeti Intézet, s vele a turkológiai és altajisztikai kérdések magyarságtudománnyal való összefonódottsága is. A Németh Gyula-i tanítási módszert azonban tanítványai Magyarországon és szerte a világban megőrizték; turkológiai szellemisége töredezetten ugyan, de máig velünk él.

Németh Gyulának tudományos céljai megvalósításához az 1930-as években tehetséges tanítványokra és munkatársakra volt szüksége. Ezt a törekvését a magyar tudományos élet egyértelműen támogatta, hiszen a világválság kellős közepén kapott intézetalapítási lehetőséget. Egy új tudósnemzedéket kívánt kinevelni, amellyel a magyar turkológiát és őstörténetkutatókat új utakra terelheti. Ebben lett egyik legkiválóbb tanítványa és reménysége Halasi-Kun Tibor.

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tanácsa 1931-ben hozta meg döntését a Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet létrehozásáról. Ennek azonban csak úgy volt értelme – miként azt már fentebb jeleztük –, ha a teljes kar metodológiája megújul, és általánosan bevezetik a prosezemináriumrendszert, amit elsődlegesen a magyar

⁹¹ Kállay Miklós, *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–44.* I. Budapest, 1991, 217, 319–320; Miklós Kállay, *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War.* New York, 1954, 181.

⁹² István Vásáry, Pröhle, Vilmos. In: *Macar Türkologlar*, 184–187.

⁹³ Géza Dávid, Fekete, Lajos. In: *Macar Türkologlar*, 66–69.

nyelvészek szorgalmazták. Ez a döntés csak 1933-ban született meg, amire Németh Gyula utólag – az 1947. szeptemberi egyetemi évnnyitón – annak okán, hogy egyetemének két évre rektora lett, a következőképp emlékezett: „A prozemináriumi oktatás tehát megvalósult és folyik a Bölcsészeti Karon idestova 15 év óta. Az intézmény lényegében bevált, a Kar tanárai egyre erősebben veszik igénybe, s a bölcsészeti oktatás a prozemináriumok nélkül ma már nehezen képzelhető el.”⁹⁴ Az ekkor 57 éves Németh Gyula vallott arról is, hogy mit gondol az egyetemi tanításról:⁹⁵

„Az egyetemi tanár elsősorban tudós, az emberi szellem munkásságának egyik legfontosabb tényezője s nagy feladatának csak egyéni képességeivel, szelleme sajátos alkotottságával tud megfelelni. A tudomány haladását a kutatók lelki alkatának sokfélesége teszi lehetővé. A kutató, a problémák mélyére hatoló egyéniség az, amelyik a megfelelő képességekkel rendelkező fiatal lelket megkapja, magához kapcsolja, vele az egyetemi munka, a tudományos kutatás lényegét megérteti és az egyetem nevelő hatásának befogadására képessé teszi.

Ebből két dolog következik. Az egyik az, hogy *az egyetemi tanár nevelő munkáját soha előírás szerint nem végezheti* [kiemelés tőlem – H. J.], a másik az, hogy az egyetemnek és a kormánynak fokozott gonddal és felelősségérzettel kell az egyetemi tanárságra alkalmas tudós nevelőket kiválasztani.”

Akik ismerték Halasi-Kun Tibort, mind tudják, hogy ezeket a mondatokat akár ő is mondhatta volna. Nem kétséges, hogy Németh Gyula alapjaiban formálta tanítványa elképzeléseit a tudományosságról, az egyetemi oktatásról és a tanári-diák viszonyról.

Németh Gyula idézett 1947. évi beszédéből megtudhatjuk, hogy a prozemináriumrendszer bevezetése – amely saját egyetemi pénzügyi keretből történt – érintette egyes magas fizetést kapó professzorok járadékait, akiket azonban a prozemináriumi lobbis meggyőzött, s így 1934 és 1946 között közel száz fiatal kutatónak és oktatónak tudtak állást ajánlani s ezzel a magyar bölcsészet tudományos és oktatói utánpótlását biztosítani.⁹⁶

Amikor Németh Gyula beszéde elhangzott, a Magyar Kommunista Párt egyes műhelyeiben szovjet tanácsadók bevonásával már zajlott a magyar

⁹⁴ Németh Gyula Dr. 1947–48. tanévi rector magnificus székfoglaló beszéde: Nevelés az egyetemen. In: *A Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsának 1947. szeptember 20-i beiktató és tanévet megnyitó ünnepélyes nyilvános ülésén mondott beszédek*. Budapest, 1947, 26 (a továbbiakban: Németh, Nevelés az egyetemen).

⁹⁵ Németh, Nevelés az egyetemen, 25.

⁹⁶ Németh, Nevelés az egyetemen, 26.

felsőoktatás átalakításának tervezése, amelynek meglettek a hazai segítői is. Ez lépésről lépésre történt, természetesen Németh és a többi Eötvös-collegista kizorításával és mellékpályára állításával. 1950-ben az egyetem is új nevet kapott: az intézményt 1635-ben Nagyszombatban megalapító római katolikus bíboros Pázmány Péter (1570–1637) nevét 1950-ben báró Eötvös Loránd (1848–1919) fizikus nevére változtatták (a bárói cím elhagyásával), s így jött létre a napjainkban is ezen a néven működő Eötvös Loránd Tudományegyetem. Ez természetesen nem csupán névcsere volt, hanem teljes átszervezés mind az oktatáspolitikát, mind az intézményeket illetően. A változás a magyar orientalisztikát többnyire hátrányosan érintette, de erről akkor veszélyes lett volna beszélni.⁹⁷ Az új szovjet szelek kétségtelenül hoztak új lehetőségeket a magyar orientalisztikában, főleg egyes terepkutatások területén, minthogy azok a szovjet blokkhoz tartoztak. Törökország hidegháborús ellenfél lett, s Budapestről így kellett rá – kisebb-nagyobb olvadásokkal – tekinteni egészen a hidegháború végéig. Az akkori, Moszkvát szolgáló tudományátszervezési és szemléleti változtatások, amelyek a magyar orientalisztikát tudatosan letérítették a Németh Gyula-i útról, máig hatóan rányomták bélyegüket a magyar turkológiára.⁹⁸

Az egyetemi évek és a doktorátus Budapesten (1931–1935)

Halasi-Kun Tibor egyetemi tanulmányait 1931 szeptemberében a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Indogermán és keleti nyelvészet szakcsoportja keleti szemináriumában kezdte meg mint török filológia szakos bölcész. Erre és az ehhez hasonló szakokra nagyon kevesen jártak, mert az egyetem után leginkább csak tanári diplomával lehetett elhelyezkedni. Ez nagyon komoly határozottságra és elkötelezettségre vall a turkológiai tanulmányokat illetően egy olyan fiatalembernél, aki nem számíthatott számottevő családi támogatásra sem egyetemi éve alatt, sem azt követően. Halasi-Kun Tibor egyetemi tanulmányai kezdetétől tandíjmentességet élvezett, mivel kitűnő eredménnyel érkezett gimnáziumából, s egyetemi éve alatt is kiváló tanuló volt. Számos visszaemlékezés szerint akkor ő volt évfolyamának egyetlen török szakos hallgatója. Halasi-Kun Tibor egyetemi indexe nem maradt ránk, de a nyomtatásban is kiadott tanrendekből rekonstruálhatjuk, hogy mit tanult.

Az 1931/1932-es tanév első félévében Németh Gyula három kurzust tartott a hallgatóinak a Keleti Szemináriumában: 1) „*Oszmán-török nyelv. (Kezdőknek.)* Hetenként 2 óra.” 2) „*Az orkhoni feliratok.* Hetenként 2 óra.” 3) „*Válogatott*

⁹⁷ Ezzel kapcsolatban ld. Czeglédy Károly, *Orientalisztika*. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Főszerk. Sinkovics István. Budapest, 1970, 554–569.

⁹⁸ Ld. Hazai, *Ellenszélben*, 235–253.

fejezetek a török filológiából. Hetenként 1 óra.”⁹⁹ Mindhárom kurzus Halasi-Kun Tibornak szólt. Az oszmán-török nyelvbe való bevezetés tankönyve Németh Gyula 1916-ban megjelent híres *Türkisches Übungsbuch*-ja volt, amelyet kiegészítő köteteivel együtt – az arab betűs oszmán-török szövegeket latin betűre is átírva – a központi hatalmak (a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia) Oszmán Birodalomban szolgáló katonáinak készítette.¹⁰⁰ (E sorok írója Fodor Pállal közösen 1975–1976-ban még ebből sajátította el az oszmán-török nyelv alapjait Dávid Géza irányítása alatt.) Halasi-Kun Tibor az 1950-es, 1960-as években a mesterétől tanultakat követve e kiadványokat adta az oszmán-török nyelvet tanulni kezdő hallgatói kezébe a New York-i Columbia Egyetemen.¹⁰¹

Az orkhoni feliratokat tárgyaló kurzus bevezetés volt az ótörök írásbeliség kezdeteibe, amely ezt követően kellő eligazodást adott a hallgatónak a rovási írások bonyolult rendszerében is annak magyar vonatkozásaival együtt. A professzor valószínűleg ekkor fejezte be a nagyszentmiklósi aranykincs rovásfelirataival foglalkozó cikkét,¹⁰² s ezzel a fiatal tanítványt némiképp bevezette a tanulmányírás rejtelmeibe is. A harmadik kurzus arról szólt, amivel a professzor akkor épp foglalkozott: megítélésem szerint a besenyők és az onogur-bolgárok nyelvi emlékeivel, ami kapcsolódott a nagyszentmiklósi kincs feliratainak olvasásához is.

Halasi-Kun Tibor a török nyelv alapjait Abdul Latíf törökországi lektortól sajátíthatta el. Bár Abdul Latífról sohasem hallottam Halasi-Kun Tibortól, nyelvőrái számára minden bizonnyal kezdő szintűek voltak.¹⁰³ Az arab és/vagy

⁹⁹ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első felére.* Budapest, 1931, 58.

¹⁰⁰ Hazai, *Ellenszélben*, 35. A sorozat jelentőségéről a latin betűs írás törökországi bevezetését illetően ld. Agop Dilâçar, Prof. J. Németh’s Role in the Turkish Alphabet and Language Reform. In: *Hungaro–Turcica. Studies in Honour of Julius Németh.* Ed. by Gyula Káldy-Nagy. Budapest, 1976, 351–356.

¹⁰¹ Julius Németh, *Turkish Grammar: English adaptation of the German original by Tibor Halasi-Kun.* (Publications in Near and Middle East Studies, B/1.) ’s-Gravenhage, 1962; Julius Németh, *Turkish Reader for Beginners.* English adaptation of the German original by Tibor Halasi-Kun. (Publications in Near and Middle East Studies, B/2.) The Hague–Paris, 1966.

¹⁰² Németh Gyula, *A nagyszentmiklósi kincs feliratai.* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 30.) Budapest, 1932; Gyula Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Mit zwei Anhängen.* I. *Die Sprache der Petschenegen und Kumanen.* II. *Die ungarische Kerbschrift.* (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 2.) Budapest–Leipzig, 1934.

¹⁰³ Abdul Latíftot ebben a félévben el kívánták volna tanácsolni az egyetemről, ezt azonban az 1912. évi lektori szerződésére hivatkozva a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium visszautasította. Az ellene irányuló panaszok nem szüntek meg ezután sem. Az ezzel kapcsolatos iratokat ld. Az ELTE Levéltára, 745, 1017, 1053, 1090/1931–33, 973/1935–36, 780/1936–37. Az eljárás háttérében elsődlegesen Abdul Latífnak a muszlim hitre tért magyar tudós Germanus Gyulával (1884–1979) való vitája állt. Ld. Adam Mestyan, Materials for a History of Hungarian Academic Orientalism. The Case of Gyula Germanus. *Die Welt des Islams* 54 (2014) 4–33; Abdul Latífra

a perzsa nyelvbe Pröhle Vilmos vezette be, ezek közül valamelyiket kötelezően választania kellett. A turkológusoknak ebben a félévében további három fontos kurzusa volt. Az egyik Kúnos Ignác órája: „*A latinbetűs török népirodalom. Hetenként 2 óra.*” Ezenkívül Fekete Lajos két kurzust tartott: 1) „*Oszmánli-török elbeszélő kútfők olvasása. (Folytatás.) Hetenként 1 óra.*” 2) „*XVI. századbeli oszmánli-török oklevelek és iratok olvasása. Hetenként 1 óra.*”¹⁰⁴ Mivel mindkét professzor órája nyelvi felkészültséget igényelt, aligha valószínű, hogy a fiatal, de elszánt hallgató ebbe már be tudott volna kapcsolódni. Halasi-Kun Tibor több alkalommal elmondta e sorok írójának, hogy meghatározó tanárának tartotta Melich Jánost, a kiváló szlavistát. Nagyon valószínű, hogy a szláv nyelvekben jártas egyetemi hallgató felvette valamelyik kurzusát: 1) „*A szláv nyelvek összehasonlító nyelvtana. (Szóképzés.) Hetenként 2 óra.*” 2) „*A magyar nyelv jövevényszavai, (szláv, német, francia, olasz). Hetenként 2 óra.*”¹⁰⁵

Az 1931/1932-es tanév második félévében a Keleti Szeminárium tanrendje némileg változott. Németh Gyula kurzusai a következők voltak: 1) „*Codex Cumanicus. Hetenként 2 óra.*” 2) „*Régi török prózairók. Hetenként 2 óra.*” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából. Hetenként 1 óra.*” Ekkor kapta Halasi-Kun Tibor az első bevezetést a *Codex Cumanicus* kutatásába s ezzel együtt a krími tatár nyelvtörténetbe és a török nyelvek latin betűs átírásának szakirodalmába. Ez a témakör egyszersmind lehetőséget adott a két öntudatos magyar kunnak, hogy Németh Gyula professzor a fiatal Halasi-Kun Tibort a magyarországi kunok nyelvemlékeinek kutatásába bevezesse. Abdul Latífnál a török, Pröhle Vilmosnál pedig az arab vagy perzsa nyelv tanulását folytathatta. Fekete Lajos az első félévi kurzusait vitte tovább: ezek felvételéhez az ifjú hallgatónak még minden bizonnyal nem volt kellő török nyelvtudása.¹⁰⁶ Melich János folytatta a magyar nyelv jövevényszavaival foglalkozó kurzusát, de órát tartott az „ó-egyházi szláv nyelvtanról” és „a szlávok őskoráról” is.¹⁰⁷ Ezek valamelyikére az ifjú turkológus valószínűleg járt.

Az 1932/1933-as tanév első félévében, amikor Halasi-Kun Tibor másodéves volt, Németh Gyula a következő órákat tartotta a Keleti Szemináriumban: 1) „*Oszmán-török nyelv. Hetenként 2 óra.*” 2) „*Bevezetés a török nyelvészetbe.*”

vonatkozóan ld. Fodor Pál, A budapesti imám. Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911). *Történelmi Szemle* 59 (2017/2) 315–323; Uő, The Budapest Imam. An Attempt to Integrate the Bosnian Muslims (1909–1911). *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 59 (2022) 181–194.

¹⁰⁴ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első felére, 59.*

¹⁰⁵ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első felére, 63.*

¹⁰⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév második felére. Budapest, 1931, 54–55.*

¹⁰⁷ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév második felére, 59.*

Hetenként 2 óra.” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából*. Hetenként 1 óra.”¹⁰⁸ Halasi-Kun Tibor ebben a tanévben kezdte el mesterével Moriz Wickerhauser (1815–1874) oszmánli szöveggyűjteményének¹⁰⁹ olvasását. Ezt Németh Gyula az oszmanisztikai képzés alapjának tartotta, s tanítványa ebben a New York-i Columbia Egyetemen is méltó követője maradt.¹¹⁰ Németh Gyula az ifjú turkológust maga vezette be a török nyelvészetbe és annak gazdag szakirodalmába. A „válogatott fejezetek”, miként már említettük, valószínűleg a professzor épp aktuális tanulmányírásainak témáival függhettek össze.

Halasi-Kun Tibor ekkor már minden bizonnyal felvette Kúnos Ignác óráját („*Török népszerű olvasmányok*. Hetenként 2 óra.”) és Fekete Lajos kurzusait is (1) „*Evlia Cselebi magyarországi utazása [török nyelven]*. Hetenként 1 óra.” 2) „*XVII. századbeli oszmán-török oklevelek olvasása*. Hetenként 1 óra.”). Abdul Latíf lektornál folytatta nyelvóráit, de Pröhle Vilmos hiányában arab- és perzsatanulásra ebben a félévben nem volt lehetősége.¹¹¹ Talán még volt ereje folytatni Melich Jánosnál, aki egyébként jó barátja volt Németh Gyulának, szlavisztikai tanulmányait is.¹¹²

Az 1932/1933-as tanév második félévében Németh Gyula kurzusai a Keleti Szemináriumban a következők voltak: 1) „*Bevezetés a török filológiába*. Heti 2 óra.” 2) „*Török prózairók*. Heti 2 óra.” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából*. Heti 1 óra.”¹¹³ Németh Gyula kedvenc olvasmánya volt Reşat Nuri Güntekin (1889–1956) *Ökörszem (Çalikuşu)* című, 1922-ben megjelent regénye. Ez még arab betűs kiadásban jelent meg, ezt olvastatta diákjaival.¹¹⁴ Eközben – mivel a regény Anatóliában játszódik – felidézhetette hallgatóinak 1907-es és 1908-as, fiatalkori anatóliai utazásainak emlékét is. A professzor török filológiai bevezetés kurzusa szintén Halasi-Kun Tibornak szólt.

Ebben a félévben Kúnos Ignác a török népszínhátékokról (*orta oyunu [orta oyunu]*) tartott órát szövegolvasással egybekötve. Fekete Lajos heti 1 órában folytatta Evlia Cselebi magyarországi utazásáról szóló kurzusát, és tartott órát

¹⁰⁸ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanév első felére*. Budapest, 1932, 57.

¹⁰⁹ Moriz Wickerhauser, *Wegweiser zum Verständniss der türkischen Sprache. Ein deutsch-türkische Chrestomathie*. Wien, 1853; Hóvári János, „Fuius Troes, fuit Ilium et ingens Gloria Teucorum”. Előszó Tefner Zoltán könyvéhez. In: Tefner Zoltán, *Nyelvtanítás a bécsi Keleti Akadémián 1754–1918*. Riga, 2018, 5–7.

¹¹⁰ Hazai, *Ellenszélben*, 38. Tervezett szótára a szöveggyűjtemény olvasásához (*An Ottoman-English Vocabulary to the Wickerhauser Chrestomathy*) sohasem jelent meg.

¹¹¹ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanév első felére*, 58.

¹¹² *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanév első felére*, 62.

¹¹³ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanév második felére*. Budapest, 1932, 28.

¹¹⁴ Hazai, *Ellenszélben*, 36–37.

a 17. századi iratok olvasásáról is (szintén heti 1 órában). Ligeti Lajosnak két kurzusa volt: 1) „*Mongol lámakolostorok élete*. Heti 2 óra.” 2) „*Mongol nyelvtan és szövegolvasás*. Heti 1 óra.”¹¹⁵

Az 1933/1934-es tanév első félévében, amikor Halasi-Kun Tibor harmadéves volt, Németh Gyula a következő kurzusokat tartotta: 1) „*Oszmán török nyelv*. Heti 2 óra.” 2) „*Csuvas nyelv*. Heti 2 óra.” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából*. Heti 1 óra.”¹¹⁶ A csuvas nyelv oktatása közben ismerhette meg az ifjú Halasi-Kun Tibor professzorának véleményét a magyar nyelv bolgár-török vagy onogur jövevényszavai körüli vitákról, amelyek őt nagyon személyesen érinthették, mivel ezek első, rendkívül alapos tudományos összegzését mestere és barátja, Gombocz Zoltán adta közre.¹¹⁷

Kúnos Ignác kurzusa ebben a félévben a török nyelvjárásokról szólt. A török dialektológia Németh Gyula számára alapvetően fontos volt, s neki köszönhetően a budapesti turkológiai iskola a balkáni török nyelvjárások kutatásának egyik rendkívül fontos kutatási központjává vált.¹¹⁸ Fekete Lajos pedig két oszmán történeti kurzust hirdetett: 1) „*Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Heti 1 óra.” 2) „*XVII. századi török levelek olvasása*. Heti 1 óra.” Ezek az órák Halasi-Kun Tibornak rendkívül fontosak voltak, és Fekete Lajost éppúgy meghatározó mesterének tartotta, mint Németh Gyulát. Ligeti Lajos órái az 1241–1242. évi magyarországi tatárjárást ölelték fel: 1) „*A tatárjárás*. Heti 2 óra.” 2) „*Tatárjáráskori mongol források. Szövegolvasás*. (Magántanári előadás.) Heti 1 óra.” Ezeket Halasi-Kun Tibornak illett jelen lennie Ligeti Lajos fontossága okán, de azért is, mert a szemináriumnak mindig csak pár diákja volt. A török lektori órákat továbbra is Abdul Latíf tartotta.¹¹⁹

Az 1933/1934-es tanév második félévében Németh Gyula órái a következők voltak: 1) „*A török nyelvek leíró hangtana*. Heti 2 óra.” 2) „*XVIII. századi török történetírók*. (Szemelvények olvastatása.) Heti 2 óra.” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából*. Heti 1 óra.”¹²⁰ Németh Gyula komplex nyelvészeti képzést kívánt adni diákjának; a hangtani kérdések ekkor kerültek sorra. A 18. századi történetírók olvasása pedig arról tanúskodik, hogy a harmadéves diáknak

¹¹⁵ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXII–MCMXXXIII. tanév második felére*, 28.

¹¹⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIII–MCMXXXIV. tanév első felére*. Budapest, 1933, 28.

¹¹⁷ Gombocz Zoltán, *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 7.) Budapest, 1908; Uő, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki, 1912.

¹¹⁸ Hasan Eren, Gyula Németh'e Armağan. In: *Németh Armağan*, IX–X.

¹¹⁹ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIII–MCMXXXIV. tanév első felére*, 28–29.

¹²⁰ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIII–MCMXXXIV. tanév második felére*. Budapest, 1934, 29.

magabiztos oszmán-török nyelvtudással kellett rendelkeznie, ezek ugyanis már nagyon nehéz szövegek.

Kúnos Ignác órája ebben a félévben a török nyelvújításról szolt heti 2 órában. Fekete Lajos folytatta tovább előző félévi két kurzusát, Ligeti Lajos úgyszintén, s zajlottak a lektori török nyelvórák is. Az indogermán és keleti nyelvészeti szakos hallgatóknak Tagliavini Károly (tulajdonképpen Carlo Tagliavini; 1903–1982) „*Balkán filológia (tekintettel az oláh nyelvre)*” címmel hirdetett órát.¹²¹ Halasi-Kun Tibor vlach/eflak kutatásai közben az 1980-as években többször is beszélt erről a kurzusról, amelynek gondolatai életének utolsó két évtizedében kutatásainak fontos talapatát adták.¹²²

Az 1934/1935-ös tanév Halasi-Kun Tibor utolsó (negyedik) hallgatói éve volt. Ennek első félévi tanrendje volt az első olyan, amely már a korábbi években elfogadott reformok jegyében jött létre. Ez már tükrözte a Török Filológiai és Magyar Östörténeti Intézet szellemiségét és tudományos törekvéseit, amely továbbra is az Indogermán és keleti nyelvészet szakcsoporton belül működött. Németh Gyula mint intézetvezető irányítása alatt az intézet öt kurzust hirdetett meg. Ezekből hármat Németh Gyula tartott: 1) „*Oszmán-török nyelv.* Heti 2 óra.” 2) „*A török nyelvek leíró hangtana.* Heti 2 óra.” 3) „*Válogatott fejezetek a török filológiából.* Heti 1 óra.” A magyar östörténeti prosezemináriumot Ligeti Lajos vezette heti 1 órában, Fekete Lajos pedig, szintén heti 1 órában, hódoltságkori történeti prosezemináriumot tartott.¹²³ A prosezemináriumokban aktív élet kezdődött: a hallgatóknak vagy dolgozatot kellett írniuk vagy jegyzetekre épülő előadást kellett tartaniuk. Ezekre a kurzusokra bármilyen szakosok jöhettek, s ezzel a turkológia és a magyar östörténet minden eddiginél jobban beágyazódott a bölcsészkar életébe.

A török nyelvórákat Abdul Latif lektor tartotta, Pröhle Vilmos pedig perzsa szövegolvasást hirdetett. Az arabtanítás feladatát megbízott előadó látta el, Ligeti Lajos pedig mongol nyelvet oktatott, de folytatódott Tagliavini Károly balkáni romanisztikai előadása is.¹²⁴ Halasi-Kun Tibor nyilván járt professzorai óráira, de ekkor már doktori értekezésének írására készült. Emellett tanúja volt annak, miként válik be Ligeti Lajos és Fekete Lajos mint a prosezemináriumok vezetői. Volt mire figyelnie, hiszen az östörténeti prosezeminárium vezetését Németh Gyula órá akarta bízni, és később rá is bízta.

Sinor Dénes, Schütz Ödön és a francia szakos Dienes Gedeon (1914–2005) ebben a tanévben kezdte meg tanulmányait Németh Gyula és Ligeti Lajos veze-

¹²¹ Uo.

¹²² Ld. például Tibor Halasi-Kun, The Rumanians of District Volahales Monostor and Sugya. *Archivum Ottomanicum* 8 (1983) 251–306.

¹²³ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIV–MCMXXXV. tanév első felére.* Budapest, 1934, 42.

¹²⁴ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIV–MCMXXXV. tanév első felére,* 43.

tése alatt a Török Filológiai és Őstörténeti Intézetben.¹²⁵ Schütz Ödön inkább Németh Gyula, Sinor Dénes pedig inkább Ligeti Lajos tanítványának tekinthető,¹²⁶ Dienes Gedeon, a későbbi híres táncművész pedig mindkettőjükének.

Az 1934/1935-ös tanév második félévében a Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet órákinálataiban annyi változás történt, hogy Németh Gyula professzor oszmán-török nyelvi kurzusán hallgatóival 18. századi oszmán-török szövegeket olvastatott.¹²⁷ A nehéz szövegek kiválasztása nyilvánvalóan Halasi-Kun Tibornak szólt, akinek ezekhez már megvolt a kellő nyelvi jártassága. A magyar őstörténeti proszeminárium vezetője Ligeti Lajos maradt, a hódolt-ságkorié pedig Fekete Lajos.¹²⁸ Az intézeti kereteken túl tartott órák között találjuk Fekete Lajos „*Evliya Cselebi Budáról szóló leírásának olvasása*” című kurzusát,¹²⁹ amely jól beleillett Halasi-Kun Tibor képzésébe. Kúnos Ignác órája „*A megújhdott török nyelv*” címet viselte,¹³⁰ amelyet minden török filológia szakos hallgató felvehetett. Abdul Latíf lektor pedig továbbra is gyakorlati török nyelvet tanított. Ebben a félévben kezdte meg Ligeti Lajos átfogó mongolisztikai kurzusait: 1) „*Az ázsiai hún birodalom bomlása. ... Heti 3 óra.*” 2) „*Dzsingisz khán. ... Heti 1 óra.*” 3) „*Forrásgyakorlatok az ázsiai húnok történetéből. (Šiki és Ts'ien Han-šu magyarázata ...)* Heti 1 óra.” 4) „*Mongol nyelv. ... Heti 2 óra.*”¹³¹ Ezek a kurzusok különösen Sinor Dénesre voltak nagy hatással, aki ezek nyomán döntötte el, hogy Belső-Ázsia kutatója lesz.¹³²

Halasi-Kun Tibor 1932–1935 között valamelyik nyarát a bulgáriai törökök között töltötte. Schütz Ödön mesélte e sorok írójának, hogy Németh Gyula diákjait nyaranta valamelyik dunai kereskedelmi hajóval Budapestről Ruszéba küldte, s onnan az ifjú turkológusok valamilyen előzetes szervezés keretében török falvakba mentek, hogy nyelvet tanuljanak, és közben tanulmányozzák az ottani nyelvjárásokat. Arra vonatkozólag, hogy ez Halasi-Kun Tibor esetében pontosan miként történt, még nem bukkantam forrásra.

¹²⁵ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 300. tanévében. Lezárattott 1935 augusztus 31-én.* Budapest, 1935, 138, 144. Sinor Dénes neve nincs a hallgatók között, de más források alapján megerősíthetjük, hogy ő is ebben a tanévben kezdte el tanulmányait.

¹²⁶ Pallag Zoltán, „1940 júniusában, amikor a németek elfoglalták Párizst, egy darab papíron firkálva kitaláltam Közép-Euráziát”. Pallag Zoltán beszélgetése a nyolcvankilenc esztendősin Sinor Dénessel, az MTA tiszteleti tagjával. *Magyar Tudomány* 166 (2005/7) 884–885.

¹²⁷ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIV–MCMXXXV. tanév második felére fennállásának 300. évében.* Budapest, 1934, 42.

¹²⁸ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIV–MCMXXXV. tanév második felére fennállásának 300. évében,* 43.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

¹³² Pallag Zoltán beszélgetése Sinor Dénessel, 884–885.

Az egyetemi négy év – nyolc félév – Halasi-Kun Tibor számára tartalmasan telt el: olyan fiatal turkológus lett, aki otthon volt a magyar őstörténet vitatott kérdéseiben is.

Magyarország közben kilábal a nagy gazdasági világválságból, s a kormányzat igazodni kezdett az új európai hatalmi helyzethez. Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök 1933 őszén Berlinbe utazott, és ezzel megkezdődött a magyar külpolitika Németországhoz láncolása.¹³³ Ezt azonban két befolyásos – időnként egymással együttműködő – politikai kör igyekezett ellensúlyozni, s Magyarországot az angolszász világ szövetségében tartani: a volt miniszterelnök, gróf Bethlen István és többnyire arisztokrata barátai, illetve gróf Teleki Pál földrajztudós köre, aki az Eötvös-collegisták egyik meghatározó támogatója volt, így azok – élükön Németh Gyulával – az ő holdudvarába tartoztak. Halasi-Kun Tibor hallgatóként többször is részt vett Teleki Pál előadásain, nem tartozott azonban abba a szűk körbe, amellyel a tudós politikus társaságban is rendre találkozott. A kultusztárca élén 1932-től kisebb megszakításokkal 1942 nyaráig Hóman Bálint (1885–1942) történész, egykori Eötvös-collegista állt, aki folytatta az egyetemfejlesztéseket,¹³⁴ amelyekből a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem is sokat profitált. Neki majd 1941-ben döntő szerepe lesz Halasi-Kun Tibor további életútjának alakításában.

A doktori előkészületek és vizsga (1935–1936)

Halasi-Kun Tibornak doktori dolgozata megírására az 1935/1936-os tanév állt rendelkezésére. Doktori védése és szigorlata azt jelentette, hogy befejezte egyetemi tanulmányait, és ezt követően alma matere oktatója lehet. Ez a fiatal turkológusnak nem csupán presztízst jelentett, hanem megélhetési okokból is nagyon fontos volt.

Halasi-Kun Tibor doktorátusának feltételeit a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1930. december 18-án elfogadott szigorlati szabályzata határozta meg.¹³⁵ A jelentkezéshez a legkülönbözőbb bizonyítványokat kellett benyújtania, amelyek az egyetem levéltárában nem maradtak fenn. A jelentkezés feltétele volt 4 tanév (8 félév) igazolása: a bizottság a külföldi egyetemek szemesztereit is elfogadta, ilyen azonban Halasi-Kun Tibor esetében nem volt. A szigorlati vizsga alapját a doktori értekezés benyújtása és megvédése képezte: „Doktori értekezésül csak oly

¹³³ Cartledge, *The Will to Survive*, 362–365.

¹³⁴ Ujváry Gábor, Hóman Bálint és a magyar konzervatív hagyomány. *Polgári Szemle* 5 (2009/2) 77–85.

¹³⁵ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első félévére*, 83–96.

önálló tudományos dolgozat fogadható el, mely a jelöltnek alapos tárgyismerté-
 téről és a tudományos kutatás módszereinek alkalmazásában való jártasságáról
 tanuskodik.”¹³⁶ Az értekezést 100 példányban kinyomtatva kellett a Dékáni
 Hivatalban benyújtani, bírálatára a dékán két opponenst jelölt ki. Kedvező
 bírálatuk esetén meghatározták és nyilvánosan kihirdették a védés időpontját.
 A sikeres védés után a jelöltnek szóbeli vizsgát kellett tennie a szabályzatban
 meghatározott témakörökben. A török filológia a Bölcsészettudományi Kar
 egyik önálló doktori területe volt a 42 kijelölt doktori iskola között. A turkoló-
 gus doktorandusz szóbeli vizsgájának fő tárgya „magyar nyelvészet, vagy sémi
 filológia, vagy valamelyik keletázsiai nyelv” lehetett, a melléktárgya pedig
 „valamely más nyelvészeti, vagy irodalomtörténeti szak”.¹³⁷

Halasi-Kun Tibor doktori témaválasztása minden bizonnyal Németh Gyula-
 lához kötődött. Professzorának ekkor már határozott törekvése volt, hogy az
 oszmán-török nyelvtörténet egyes korszakait – hangtan, mondat, szókincs
 és nyelvjárások szempontjából – egymással párhuzamosan futó kutatásoknak
 kell rekonstruálniuk, hogy végül egy komplex oszmán-török nyelvtörténet
 születhesse meg. Ehhez kiváló forrás volt a 15. század közepéről Gennadios
 Scholarios (1400–1473 körül)¹³⁸ konstantinápolyi ortodox pátriárka 1455–1456-
 ban II. Mehmed szultánnak bizánci görög nyelven írt keresztény hitvallása,
 amelyet egy Ahmed nevű kádi törökre fordított, de szövegét nem arab, hanem
 görög betűkkel jegyezte le. Ezt Martin Crusius/Kraus (1526–1607) 1584-ben
 Tübingenben kiadta, így az oszmán–bizánci filológiában azóta valamennyire
 ismert volt.¹³⁹ Halasi-Kun Tibor 1936-ban a görög betűkkel írt oszmán-török
 szöveg hét kéziratáról tudott. Két vatikáni kéziratról és az egyik párizsiról
 fényképfelvétele volt, s egy további párizsit a francia fővárosban személyesen
 tanulmányozott (erre az utazásra valószínűleg 1936 elején került sor). A többi
 három kézirathoz nem jutott hozzá.¹⁴⁰

A gimnáziumi tanulmányai során az ógörögben kiváló jártasságot szerzett
 Halasi-Kun Tibornak valószínűleg nem okozott különösebb nehézséget – talán
 ezért is választotta Németh Gyula ezt a témát éppen neki – a görög kurzív betűk
 azonosítása és átírása. Az értekezés egyik érdeme a görög betűs török szöveg-
 korpusz megteremtése, amelyhez magyar fordítást is készített. Ezt követte az
 egész szöveg komplex nyelvészeti elemzése, amelyhez a szerző egy remek

¹³⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első félévére*, 86.

¹³⁷ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI–MCMXXXII. tanév első félévére*, 92.

¹³⁸ Vö. Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400-vers 1472). Un intellectuel Orthodoxe face à la disposition de l'empire Byzantin*. (Archives de l'Orient chrétien, 20.) Paris, 2008.

¹³⁹ Halasi Kun, Gennadios török hitvallása, 140.

¹⁴⁰ Halasi Kun, Gennadios török hitvallása, 144.

szöszedetet is mellékelt.¹⁴¹ Ez a görög betűs szövegek átírásában úttörő munka angolul csak 1992-ben jelent meg az *Archivum Ottomanicum*-ban, így a nemzetközi szakirodalom sajnos csak félévszázados késéssel ismerhette meg.¹⁴²

A dolgozat az ifjú kutatót rendkívül komoly szerkesztési munkára kényszerítette: egyszerre kellett latin és görög betűs írógépet használnia. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában, ahol kiváló nyomdászok dolgoztak – és remek ólombetűkészletekkel rendelkeztek –, állandóan jelen kellett lennie, hogy a mellékjelek a megfelelő helyekre kerüljenek, s gyakran korrektúrázania, hogy a szövegben minél kevesebb hiba maradjon. Ez Halasi-Kun Tibornak egy életre szóló bevezetés volt a könyv- és folyóiratkiadásba, amelyet élete végéig nagy kedvvel és nagy hozzáértéssel folytatott. Ennek valószínűleg Németh Gyula is örült, mert számos esetben ő is egyszerre volt szerkesztő és kiadó, s látta, hogy ebből a munkából sok mindent átadhat ifjú tanítványának.

Halasi-Kun Tibor ekkor már – mint végzett hallgató – nem volt kötelezhető óralátogatásra, de szinte bizonyos, hogy amikor tehette, részt vett Németh Gyula, Ligeti Lajos vagy Fekete Lajos óráin. Nagyon valószínű, hogy Halasi-Kun Tibor dolgozatírását segítő hirdette meg Németh Gyula az 1935/1936-os tanév második félévében „*Az oszmán-török irodalom Konstantinápoly elfoglalásáig*” című, heti két órás kurzusát.¹⁴³

A doktori vizsga – védés és szigorlat – időpontja 1936. december 18. volt.¹⁴⁴ Halasi-Kun Tibornak az értekezést már jóval a vizsga előtt, az 1936/1937-es tanév kezdetekor (1936. szeptember–október táján) 100 példányban kinyomtatva le kellett adnia a Dékáni Hivatalban.¹⁴⁵ Két bírálója két tanára, Németh Gyula és Pröhle Vilmos volt, akik munkáját elfogadták.¹⁴⁶ A szigorlaton főtárgya a török filológia volt (a feltett kérdést nem ismerjük), s a feleletéért *summa cum laude* minősítést kapott.¹⁴⁷ Melléktárgyai a következők voltak (a feltett kérdéseket itt sem ismerjük): 1) Magyar nyelvészet. Vizsgáztató: Zsirai Miklós (1892–1955); eredmény: *summa cum laude*. 2) Magyar irodalom. Vizsgáztató:

¹⁴¹ Halasi Kun, Gennadios török hitvallása, 139–247.

¹⁴² Tibor Halasi-Kun, Gennadios' Turkish Confession of Faith. *Archivum Ottomanicum* 12 (1987–1992) 5–103.

¹⁴³ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXV–MCMXXXVI. tanév második felére*. Budapest, 1936, 44.

¹⁴⁴ *Bölcsészdoktori szigorlatok 1925/26–1937/38*, 164 (Halasi Kun Tibor a 28. doktorandusz az 1936/1937-es tanévben).

¹⁴⁵ Nyilván ez került be még a védés idején a megjelenés előtt álló *Kőrösi-Csoma Archivumba*. A dolgozatot a magyar tudományos élet is értékelte. A *Pesti Hírlap* 1937. április 29-ei számában adott hírt arról, hogy Halasi-Kun Tibor *Gennadios török hitvallása* című doktori dolgozatáért a Magyar Tudományos Akadémia éves közgyűlésének dicséretét kapta. Ld. Az Akadémia nagydíját Zechmeister László pécsi egyetemi tanár kapta. Kiosztották a jutalmakat. *Pesti Hírlap* 1937. április 29., 4.

¹⁴⁶ *Bölcsészdoktori szigorlatok 1925/26–1937/38*, 164.

¹⁴⁷ Uo.

Horváth János (1878–1961); eredmény: *summa cum laude*. A szigorlat általános eredménye: *summa cum laude*.¹⁴⁸ Mindkét vizsgáztató Eötvös-collegista volt, akik Németh Gyula baráti köréhez tartoztak. Ez persze nem jelentette azt, hogy a jelölttel elnézők lettek volna, legfeljebb csak megértők.

A doktorrá avatás napja 1936. december 19. volt.¹⁴⁹ Ezen minden bizonnyal részt vett Halasi-Kun Tibor édesanyja és öccse, aki akkor már magyar katonatiszti iskolában tanult, továbbá a fiatal turkológus hallgatók közül valószínűleg Schütz Ödön és Györffy György (Sinor Dénes nem, mert ő 1936 őszétől Berlinben hallgatott előadásokat). Azt pedig már sohasem fogjuk megtudni, hogy a két fiatal turkológus társaságában ott volt-e az ünnepségen Metzger Éva, Halasi-Kun Tibor későbbi hűséges társa.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

